

Kerny Terézia

Az esztergomi Keresztény Múzeum Árpád-házi Szent Margit-fametszete I.

Galavics Gézának tisztelettel

Kerny Terézia, művészettörténész,
az MTA BTK MI tudományos munkatársa
Kutatási területei: középkori és barokk
ikonográfia (Szent László, magyar szentek)
E-mail: kerny.terezia@btk.mta.hu

Árpád-házi Szent Margit ikonográfiájának rövid kutatástörténete

Terézia Kerny, art historian, research fellow,
Hungarian Academy of Sciences,
Research Centre for the Humanities,
Institute of Art History
Areas of research: Medieval and Baroque
iconography (St. Ladislav, Hungarian saints)
E-mail: kerny.terezia@btk.mta.hu

Árpád-házi Szent Margit hazai képzőművészeti ábrázolásainak szisztematikus feldolgozása néhány rövid közlemény után Ipolyi Arnold (1823–1886) kezdeményezése nyomán indult meg a 19. század nyolcvanas éveiben, aki a „magyar ikonographia” elkészítését tartotta kora egyik legsürgősebben elvégzendő egyháztörténeti feladatának.¹ Az első lépéseket Némethy Lajos (1840–1917) római katolikus plébános közleményei indították el, aki gazdag egyház- és kultusztörténeti adatokat bevonva közölt korábban publikálatlan, részben általa föllet szobrokat és festményeket.² Szándéka min-

¹ DAVID Katalin: A magyar ikonográfiai kutatás problémái. In: *Ipolyi Arnold emlékkönyv. Halálának századik évfordulója alkalmából az esztergomi Keresztény Múzeumban 1986. december 12-én rendezett emlékülés anyaga*. Szerk. CSÉFALVAY Pál–UGRIN Emese. Budapest, Szent István Társulat, 1989. 76–82.

² Némethy Lajos a hittudományokat Esztergomban végezte, 1865-ben szentelték pappá. 1888-tól esztergom-vízivárosi plébános. 1894-től Esztergom főegyházmegyei könyvtáros. Folytatta a könyvtár Sujánszky Antal (1815–1906) választott püspök által 1877-ben megkezdett katalogizálását. Neki köszönhető a betűrendes cédula-rendszerű mutatókatalógus létrehozása. Tudományos munkásságáról részben az esztergomi Bibliothecában őrzött hagyatéka (*Irodalmi működése. 1878–1887*), SZINYEI József bibliográfiája (*Magyar írók élete és munkái. IX. [Mircse–Oszvaldt]*). Budapest, Hornyánszky, 1903. 960–966), részben pedig az alábbi két mű tájékoztat: *Esztergom vármegye. (Magyarország vármegyéi és városai)*. Írták az ESZTERGOMMEGYEI HELYI MUNKATÁRSÁK. Budapest, Országos Monografia Társaság, é. n. 151; ÁLDÁSY Antal: *Emlékbeszéd Némethy Lajosról*. Budapest, Stephanaeum, 1922. – Némethy Lajost haláláig foglalkoztatta Árpád-házi Margit élete és kultusza. Különösen az 1880-as évektől élénkült meg ide vonatkozó kutatásai, amiben az is szerepet játszott, hogy Simor János esztergomi érsek 1880-ban megkapta a pozsonyi Erzsébet-apácától Margit vezeklőövét (Esztergom, Főszékesegyházi Kincstár, ltsz.: 64.202.1). Nem véletlenül hívta fel a figyelmet például Czobor Béla (1852–1904) szintén éppen ebben az évben a Seillière R. és F. bárók magángyűjteményében őrzött, az idehaza azóta sem kutatott 13. századi tartóban őrzött Szent Margit-ereklyére: – [CZOBOR Béla:] Adalékok sz. Margit ereklyéihez (Rövid közlemények. XV.) *Egyházművészeti Lap*, I. 1880. 343–344. Némethy Lajos (Szent) Margit kultuszával foglalkozó művei: Egy ereklye viszontagságai. *Religio*, 35. II. félév, 33. füzet, 1876. október 21., 257–260; Árpád-házi b. Margit érdekében. *Egyházművészeti Lap*, 2. 1881. 353–361; Adatok Árpád-házi boldog Margit ereklyéinek történetéhez. *Religio*, XXXIV. 1881. 1. félév. 49–51, 57–58, 65–67; Árpád-házi boldog Margit szűz érdekében. *Magyar Korona*, évf. n. 1881, 27; Árpád-házi szent Margitról. (Tárcza) *Katolikus Hetilap* II. 1885. 44. füzet. 34–35; Árpád-házi boldog Margit érdekében. *Religio*, XXXVI. 1883. 1. félév. 8; Adatok Árpád-házi boldog Margit ereklyéinek történetéhez. *Religio*, XXXVII. 1884. 1. félév, 47–52. 2. félév, 1–27; *Adatok Árpád-házi Boldog Margit ereklyéinek történetéhez*. Budapest, Nyomatott Rudnyánszky A. könyvnyomdájából, 1884; *Adatok Árpád-házi Boldog Margit tiszteletéhez*. Ereklyéire vonatkozólag NÉMETHY Lajostól. Szenttéavatására vonatkozólag FRAKNÓI Vilmostól. Budapest, k. n. 1885; Árpád-házi sz. Margit

denekelőtt Árpád-házi Margit többször elakadt, évszázadok óta húzódó szentté avatásának meggyorsítása, illetve lankadó tiszteletének feltámasztása volt.

A két világháború között Divald Kornél (1872–1931) mind tudományos, mind Tarczai György álnéven írt szépirodalmi műveiben sokat tett a tisztelet előmozdításáért és propagálásáért.³ Közvetlenül a szentté avatást megelőzően, ugyancsak a kultusz terjesztése érdekében Jajczay János (1892–1976) írt nagyobb lélegzetű áttekintéseket a témában magyar és olasz nyelven.⁴ A II. világháború utáni évtizedekben Szent Margit képzőművészeti ábrázolásainak kutatása megszakadt. Bár a margitszigeti dominikána kolostornak az 1950-es évek végén megkezdődött régészeti kutatása ösztönzést adhatott volna, a radikálisan megváltozott politikai viszonyok miatt nem nyílt meg erre lehetőség.⁵ A kutatási kedv az 1970-es években kapott ismét nagyobb lendületet, mindenekelőtt Margit legendáinak irodalomtörténeti vizsgálata nyomán.⁶ Az első nagyobb kultusztörténeti összefoglalás, melyben a szent ikonográfiája is helyet kapott a középkortól a 20. század közepéig, Bálint Sándor (1904–1980) *Ünnepi kalendáriumában* olvasható.⁷ Az újabb tudományos munkák közül Wehli Tünde,⁸ Klaniczay Gábor⁹ és Orbán Imre¹⁰ publikációi érdemelnek figyelmet. A szent barokk ikonográfiáját Szilárdfy Zoltán fog-

királyi hercegnő a Nyulak szigeti szt. Domonkos-rendi apáczának életrajza. *Katolikus Hetilap*, V. 1885. 6–8; (Többször átdolgozva megjelent még: *Összetartás*, 4. 1885. 4; *Szent Család-Naptár*, 1886. 28–30.) Árpád-házi Szent Margit képei. (Magyar ikonographiai adalék.) *Egyházművészeti Lap*, 7. 1886. 5–1; Árpád-házi szt. Margit érdekében. *Egyházművészeti Lap*, 7. 1886. 121–122; Árpád-házi sz. Margit királyi hercegnő élete. *Család és Iskola*, IV. 1886. 97–100; Emlékek Árpád-házi Boldog Margitról és zárdájáról. *Magyar Sion*, 38. 1900. 47–53; Hol született Árpád-házi Boldog Margit? *Katolikus Szemle*, 31. 1917. 615–618.

³ DIVALD Kornél munkásságából mindenekelőtt a TARCZAI György szépírói álneven írt *Az Árpád-ház Szentjei* (Budapest, Szent István Társulat, é. n. [1930], reprint: 1993) című könyvében olvasható, Boldog Margitra vonatkozó fejezetet kell kiemelni. Egyéb, a témához kapcsolódó írásai: *Szent Margit legendás könyv*. Budapest, Nyomtatta Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, 1904; A margit-szigeti apáca-kolostor és lakói. In: *A Szent Domonkos rend múltjáról és jelenéről. A szerzet 700 éves jubileuma alkalmából*. Szerk. HORVÁTH Sándor. Budapest, Stephanaeum, 1916. 299–305; *Margit legendák*. Budapest, Szent István-Társulat, 1927.

⁴ JAJCZAY János: Árpád-házi Boldog Margit a művészetben. *Szépművészet*, III. 1942. 271–282; *Árpád-házi Szent Margit hétszázéves arculata*. Budapest, Szent István Társulat, 1943. Rövidebb, olasz nyelvű változata: *L'iconografia di santa Margherita d'Ungheria*. Budapest, Tipografia Franklin, 1944. (Különlenyomat: *Corvina*, I. 1944. 137–156.)

⁵ FEUERNE TÓTH Rózsa: *Margitsziget*. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1955. (Műemlékeink); Uő: Középkori hypocaustum a Margitszigeten. *Budapest Régiségei*, XX, 1962, 427–448; Uő: V. István király sírja a margitszigeti domonkos apáca-kolostor templomában. *Budapest Régiségei*, XXI. 1964. 115–131; Uő: A margitszigeti domonkos kolostor. *Budapest Régiségei*, XXII. 1971. 245–269.

⁶ Például: KIRÁLY Ilona: Szent Margit ereklyéinek története. *Vigilia*, 36. 1971. 300; MEZEY László: *Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén. A középkori laikus nőmozgalom az Ó-Magyar Mária siralom és a Margit Legendá eredet kérdése*. Budapest, Akadémiai, 1955; Uő: Árpád-házi Szt. Margit lelkeségének forrásai. *Vigilia*, 36. 1971. 291–296.

⁷ BÁLINT Sándor: *Ünnepi kalendárium. A Mária ünnepek és a jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából*. I. Budapest, Szent István Társulat, 1977. 156–160.

⁸ WEHLI Tünde: „Margareta Ungherie” ábrázolása egy regensburgi kódexben. *Ars Hungarica*, XIV. 1986. 159–163; „A szülei adták ötet az Istennek és asszonyunk, Szűz Máriának örökké való szolgálatára...” A margitszigeti dominikánák konventi pecsétje. In: *Memoriae tradere. Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára*. Szerk. FÜZES Ádám–LEGEZA László. Budapest, Mikes, 2006. 621–630; Árpád-házi Szent Margit ábrázolása egy lombard reneszánsz metszeten és Juan de Borgoña egy táblaképén. *Művészettörténeti Értesítő*, 63. 2014. 107–114.

⁹ Például: KLANICZAY Tibor–KLANICZAY Gábor: *Szent Margit legendái és stigmái*. Budapest, Argumentum, 1994. (Irodalomtörténeti Füzetek 137.); KLANICZAY Gábor: Képek és legendák Árpád-házi Szent Margit stigmatizációjáról. In: *Magyar szentek tisztelete és ereklyéi*. Szerk. CSÉFALVAY Pál–KONTSEK Ildikó. Esztergom, Keresztény Múzeum, 2000. 36–54; Uő: Le stigmati di sancta Margherita d'Ungheria: immagini e testi. *Iconographica – Rivista di Iconografia Medievale e Moderna*, I. 2002. 16–31.

¹⁰ ORBÁN Imre: Adatok Árpád-házi Szent Margit tiszteletéhez. *AETAS – Acta Juvenum*. Különszám. 1986. 7–30; Árpád-házi Szent Margitról. *AETAS*, 1987. 1. 131–132; Adatok Árpád-házi Szent Margit tiszteletéhez. *AETAS – Acta Juvenum*. Különszám. 1988. 1. 203–219; Adatok Árpád-házi Szent Margit tiszteletéhez. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 1988. 1. Szeged, 1989. 203–220;

lalta össze, műve magyarul egy jubileumi kiállítás katalógusában, németül pedig önálló kötetben olvasható.¹¹ A 19. századi emlékekről nem született eddig sem rész-, sem önálló tanulmány. Szent Margit 20. századi ikonográfiáját *A domonkosok kultúrateremtő szerepe az újkorban* című, 2003-ban Piliscsabán rendezett tudományos konferencián Zakariás János ismertette, kijelölve a soron következő, még elvégzendő feladatokat is.¹²

Árpád-házi Szent Margit alakja egy 15. századi fametszeten

Árpád-házi Szent Margit ábrázolásai közül a legismertebb Magyarországon őrzött alkotás kétségtelenül az esztergomi Keresztény Múzeum Grafikai Osztályának a 15. század második felében készült, színezett fametszete (1. kép).¹³

A gyűjtemény első leltárkönyvében a következő adatok olvashatók róla:

Leltári szám: Gr. 511

Cím: Árpád-házi Szent Margit

Évszám: 1500 k.

Művész, mester: Magyar (v. délnémet)

Évszám: 1500 k.

Technika: Színezett fametszet

Mérete: 192 mm×125 mm

Származás: Vétel Némethy Lajostól (Záhonyi M. közlése)

Becsértéke: Unikum

Revízió: 1973., 1989. R. G.

Megjegyzés: I. 18. (rég. dobozszám)

Tárgyleíró kartonja a következő információkat tartalmazza:

Leltári szám: 511

Őrzési hely: Keresztény Múzeum, Grafikai Osztály

Cím: Árpád-házi Szent Margit

Anyag: Papír

Méret: 19,2 cm×12,5 cm

A népi vallásosság tükröződése Árpád-házi Margit kanonizációs jegyzőkönyvében. In: *Egyházak a változó világban*. Szerk. BÁRDOS István–BEKE Margit. Esztergom, Komárom-Esztergom megye Önkormányzata, 1991. 283–292; Egy érdekes kultuszkeveredésről. (Antiochiai Szent Margit és Árpád-házi Szent Margit tiszteletének érintkezése.) *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 1992. 4. 79–89; „Ecce, iam vici mundum” Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2001. (METEM Könyvek 32.)

¹¹ SZILÁRDFY Zoltán: Sajátos típusok a magyar szentek barokk kori ikonográfiájában. In: *Magyar szentek tisztelete és ereklyéi 2000*. i. m. 83–85. Német nyelven, önállóan kiadva: *Eigenständige Typen in der barocken Ikonographie ungarischer Heiliger*. Esztergom, Keresztény Múzeum, 2001. 36–39.

¹² ZAKARIÁS János: Árpád-házi Boldog Margit 1943-as szentté avatása. (Adalékok Szent Margit XX. századi tiszteletéhez) In: *A domonkos rend Magyarországon*. Szerk. ILLÉS Pál Attila–ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs. Piliscsaba–Budapest–Vasvár, PPKE–METEM, 2007. (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák 3.) 319–330.

¹³ Az alább olvasható szöveg eredetileg előadás formájában hangzott el a *Domonkos jubileum 1216–2016 – értékelés és felkészülés* című tudományos konferencián a vasvári Domonkos Rendtörténeti Gyűjteményben 2013. május 23-án. A végleges tanulmány elkészítésében nyújtott önzetlen segítségét ezen a helyen szeretném megköszönni Kontsek Ildikónak, a Keresztény Múzeum igazgatójának, és Smohay Andrásnak, a Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum igazgatójának.

1. kép. Árpád-házi Szent Margit. Fametszet, 1473 előtt.
Esztergom, Keresztény Múzeum Grafikai Osztálya. Fotó: Mudrák Attila

Technika: Színezett fametszet

Mester: Ismeretlen magyar (v. délnémet), 1500 k.

Leírás: Oszlopokon nyugvó boltív alatt szembeforduló női szent apácaruhában. Felső köpenye és fityulája fekete. Jobbjában liliomot, baljában csatos imakönyvet tart. Fejét enyhén balra billenti. Jobbra lent címerpajzsban: kettős kereszt, alatta hármashalom. A címerpajzs fölött korona.

Származás: Vétel Némethy Lajostól

Állapot: Ép

Kutatástörténeti áttekintés

A fametszetet először első ismert tulajdonosa, Theodor Oswald Weigel (1812–1881) közölte az August Christian Adolf Zestermannal (1807–1869) közösen 1866-ban kiadott impozáns megjelenésű katalógusuk második kötetében 1460–1470 közé datálva.¹⁴ 1872-ben a gyűjtemény katalógusát ismét kiadták egy kisebb formátumú, kevésbé reprezentatív kiadványban, ahol a grafikát ugyanazzal a tételszámmal, de rövidebb szöveggel ismertették.¹⁵

1874-ben Joseph Eduard Wessely ma is használt *Ikonographie: Gottes und der Heiligen* kötetének vonatkozó címszavában szerepelt.¹⁶ Ugyanebben az évben került a grafika Simor János esztergomi érsek (1867–1891) gyűjteményébe.¹⁷ A tulajdonosváltásról két publikációból is értesülünk: az *Esztergom* című hetilap első évfolyamából,¹⁸ valamint Rómer Flóris (1815–1889) *Régi falképek Magyarországon* című, máig alapvető korpuszából a Vas vármegyei Mártonhelyen (Martjanci, Szlovénia) föltételezett Árpád-házi Szent Erzsébet-falkép kapcsán. Ő adott hírt először új tulajdonosáról, valamint arról, hogy a metszetről már fotográfia is készült: „... mely előttünk szintén oly becses lenne, mint azon Szent Margit kép, amelyet nem rég az esztergomi bíbornok-érsek tekintélyes képgyűjteményéből Beszédes Sándor úrtól kaptam. Sz. Margitnak ezen képe annál becsesebb, mivel általa a magyar domokosi apácák ruházatával megismerkedünk, valamint azon jelvénnel is, t. i. a liliommal, mint a tisztaság jelképével, melyet az iconographia neki tulajdonított; pedig ezen kép, mint azt a jobb szegletben alkalmazott kettős kereszt is mutatja, meglehetősen régi, és olyan időből való, midőn ezen szentek képei a magyaroknál még inkább divatban voltak, míg később, s ma is, a nemzetnek iránta való kegyelele kissé enyhülni látszik.”¹⁹

Rómer Flóris pár mondatos összefoglalásából egyértelműen kiviláglik, hogy (Szent) Margitnak a 15. század előtt egyetlen ismert hazai ábrázolása sem volt, de az is kiderült a szövegből, hogy Simor János gyűjteményében saját kora legmodernebb múzeumi feldolgozási módszereit alkalmazták, hiszen a fametszetről bekerülése után szinte azonnal fényképfelvétel készült.

¹⁴ St. Margaretha von Ungarn (1460–1470). In: *Die Anfänge der Druckerkunst in Bild und Schrift. An deren frühesten Erzeugnissen in der Weigel'schen Sammlung erläutert von T. O. W. und A. Z.* Leipzig, T. O. Weigel, 1866. 234. No. 147.

¹⁵ St. Margaretha von Ungarn 1460–1470. In: *Katalog frühester Erzeugnisse der Druckerkunst der T. O. Weigel'schen Sammlung.* Leipzig, T. O. Weigel, 1872. 66. No. 147.

¹⁶ Leipzig, T. O. Weigel, 286.

¹⁷ A metszetről Simor János alighanem a Weigel-gyűjtemény első katalógusából szerezhetett tudomást, amely Kontsek Ildikó szíves közlése szerint megvolt a könyvtárában.

¹⁸ Esztergom I. 20. sz. (1874) [Újságvivágt]

¹⁹ RÓMER Flóris. *Régi falképek Magyarországon.* Budapest, Hoffmann és Molnár, 1874. (Magyarországi Régészeti Emlékek – Monumenta Hungariae Archeologica III.) 44. Beszédes Szent Margit-metszet fényképéről legújabbban: PAPP Júlia: Adatok Beszédes Sándor Albrecht Dürer fametszetes Passió sorozatairól készített fényvéseteihez. In: *Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára. Essays in honour of Mária Prokopp.* Szerk. Tüskés Anna. Budapest, Centrart Egyesület, 2009. 261–265. <http://www.pappjulia.eoldal.hu/cikkek/tanulmanyok/adatok-beszedes-sandor-albrecht-durer-fametszetes-passio-sorozatairol-keszitett-fenyveseteihez.html>, letöltve 2014. július 21.

1875-ben az érsek megnyitotta képtárát.²⁰ A grafikát a gyűjtemény Metszettárában állították ki.²¹

1879-ben, pontosan abban az esztendőben, amikor Volf György (1843–1897) kiadta Szent Margit legendáját,²² Rényi Dezső (1827–1889), Esztergom városi törvényszékének elnöke megjelentette *Az esztergomi Prímási kép- és metszettár s annak műirodalma culturtörténeti szempontból* című útmutatóját. Az ismertetésben a fametszetről csupán annyi tudható meg, hogy Theodor Oswald Weigeltől került Simor János gyűjteményébe: „...Melynek darabos volta és egész kezelése oly kezdetleges, miképp eredetét 1460-nál korábbra és 1470-nél későbbre tenni alig lehet. Sz. Margit egész alakban áll, fekete palástba burkolva, aranyozott dicskörrel fején, kinyújtott jobb kezében fehér liliom ágat, baljában könyvet tart. A kép baloldali legalsó szegletén koronás paizs, ebben vörös mezőben a hármass hegy, ezek középsőjén az apostoli kereszt. Világos vonatkozás ez hazánkra. Az egész alak architectonicus oszlopos iv alatt áll és színezve van. Culturtörténeti becse igen érdekessé teszi e metszetet, mely a Weigel gyűjteményből (lásd ennek catalogusában a 147. számot) került ide. Mestere ismeretlen, gyanítani sem lehet, mert minden jegyet nélkülöz.”²³

Rényi leírását, egyéb mondanivalója nem lévén róla, 1884-ben Némethy Lajos szó szerint átvette az egyébként máig alapműnek számító *Adatok Árpádházi Boldog Margit ereklyéinek történetéhez* című kis monográfiája *B. Margit ábrái* fejezetében, az alábbi kiegészítéssel: „Meg van hű másolatban gyűjteményemben. Feltűnő e czimeren a koronának alakja és a hármass domb. Melyek nyomán a képnek korára lehet következtetni.”²⁴

Hogy pontosan milyen másolatban volt meg nála a grafika, az nem derül ki a szövegéből. Erre csupán két év múlva kapunk egyértelmű választ az *Egyházművészeti Lapban* közölt publikációjából. Ebben a nagyobb lélegzetű tanulmányában ugyanis ismét foglalkozott a grafikával a korábbiaknál sokkal részletesebben, s korábbi datálását is jelentősen módosította az 1450–1475 közötti évekre: „Készülési ideje és műbecse miatt megérdemli, hogy első helyen ismertessem a Weigel-féle gyűjtemény remek színezett fametszetét. Rajta magyarországi sz. Margit domonkosrendű apáca öltözetében van ábrázolva. Feje körül arany gloriával bír, jobb-jában szép nagy liliomot tart, melynek szára levéldús, azonban peristilljén hiányzanak a hím-szálak. Balkezeiben két szíjjal becsukott könyvet tart. Balfelől lábánál Magyarország címere áll, melynek vörös mezejében a fehér kettős kereszt van, a mely csúcsban végződő talpával, lóhere alakú zöld helyen áll. Arany királyi korona fedi e paizst. A paizs alakja lent félkört képez. A szent táblázatos zöld talajon kapuzat alatt áll, mely lapos félkörívvel záródik. A kapuzat oszlopai egyszerű henger alaku oszlopfőkkel bírnak, melyeken pálczatag, horony és vállkötő van, mely alól és felül szalag-szegélyezéssel bír. Az oszlopfőktől egész a boltív magasságáig egyenesen felemelkedő fala a kapuzatnak háromszögű fülkével bír, melyek hosszoldalai (hypotenusái) domborúak, mert a kapuzat-ív külső vonalával egyirányuak.

A kép – mondja *Weigel* – ritka szépsége által feltűnő, és rajzolata, metszete és színezeténél kitűnősége, miatt páratlanul áll gyűjteményünkben.

A kihátítás nélküli, alól félkör alakú paizs, a puhán uszályzott köpeny, és a gyöngye kapocs alakú ránczok ezen képet a XV. század harmadik negyedében készültnek bizonyítják.

A színekről részletezve megemlíthetjük, hogy a fénykör arany, a szentnek alsó öltöne fehér, köpenye fekete, fejkendője felül fekete, belől fehér és fehér szegéllyel bír. A könyv kötése

²⁰ KONTSEK Ildikó: Simor János, a Keresztény Múzeum megalapítója. In: *Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis*, VI. Szerk. BEKE Margit. Budapest, Szent István Társulat, 2013. 35–40.

²¹ RÉNYI Dezső: Simor János bíbornok mint műgyűjtő és mecénás. *Vasárnapi Ujság*, XXXIII. 44. 1886. október 31. 703, 706.

²² *Szent Margit élete*. Budapest, kiadta VOLF György. M. Tudom. Akadémia nyelvtudományi bizottsága, 1879. (Nyelvemléktár 8.) Budapest, 29–30.

²⁴ NÉMETHY 1884. i. m. 1884. 144–145. és 2. jegyzet.

halvány vörös, metszete sárga. A táblázatos padló élénk zöld, ép ilyenek a lilium levelei és a hármas domb. A kapuzat halvány barna, sötétebb árnyalattal és fehér világítással a boltív második pálczatagján. A fülkék mélyedése fekete. A levegő indigókék és fehér színbe való átmenettel.

Valószínűleg ezen fametszet az, mely a bíbornok, hercegprímás és esztergomi érsek úr ő eminenciája esztergomi nagybecsű metszettárában mint unicum őriztetik...²⁵

1887-ben Kőrösy László (1856–1918) esztergomi főreáliskolai tanár írt róla útikalauzának XX., a „Simor-muzeum”-ot bemutató fejezetében, a Metszettár ismertetésekor egyetlen mondatot: „Ebben a páratlan osztályban találkozunk a XV. századból egy unicummal, mely Sz. Margit képét ábrázolja primitív, de tanulságos metszeten.”²⁶

1891-ben meghalt Simor János. Gyűjteményét, köztük a fametszetet is, végrendeletileg az általa alapított Keresztény Múzeumra hagyta.²⁷

1895-ben a Szilágyi Sándor (1827–1899) szerkesztette millenniumi *Magyar Nemzet Története* sorozat Marczali Henrik (1856–1940) által írt második kötetének hatodik könyvében *Az Árpádok kihalása* fejezetben közölték egész oldalas mellékletként,²⁸ de mint „Némethy Lajos birtokában lévő XV. századi színezett fametszet”-et.²⁹

A következő évben ugyancsak önállóan, színes illusztrációként szerepelt a Fraknoi Vilmos (1843–1924) bevezetőjével kiadott *Veszprémi Püspökség római oklevéltára* első kötetében, ám teljesen eltérő magyarító szöveggel az I. számú: *B. Margit IV. Béla király leánya, szentté avatása tárgyában foganatosított tanú-kihallgatás jegyzőkönyve (1276)* címet viselő oklevél³⁰ közlése előtt: „Boldog Szűz Margit legrégibb képe. (A. D. E. Simor János bíbornok-prímás esztergomi műgyűjteményében őrzött XV. századbeli színes metszet hasonmása.)”³¹

Ez a melléklet azért különösen jelentős a korábban közölt illusztrációkhoz képest, mert mérethelyes faksimile volt, melyen számos apró részlet is jól megfigyelhetővé vált. Például az aranyozott, de az évszázadok alatt erősen korrodálódott dicsfényben tizenkét apró kör, illetve Margit fején a nyitott, lombos ágú korona részlete.

1901-ben Divald Kornél foglalkozott a lappal, s mesterét is megpróbálta azonosítani: „Ugyancsak a XV. század második felében élt a [Buda]szentlőrinczi kolostorban Antal testvér, aki a fametszés terén vált ki. Az egyetlen ránk maradt fametszet, amely Buda török hódoltság előtti művészetével kapcsolatba hozható, a szent Margit magyar királylányt ábrázoló s a XV. század második feléből való, az egykorú német fametszetek nyers voltától nagy mértékben ment és hatásosan színezett fametszet, amelynek egyetlen példányát az esztergomi primási gyűjtemény őrzi, s amelyet facsimilében Fraknoi bocsátott közre.”³²

Leírását szó szerint megismételte a *Művészeti Könyvtár* sorozatban 1903-ban kiadott *Budapest művészete a török hódoltság előtt* című összefoglaló könyvében a *Veszprémi püspökség*

²⁵ NÉMETHY 1886. i. m. 7–9.

²⁶ KÖRÖSY László. *Esztergom. Történeti emlékkönyv*. Esztergom, Laskai Osvát Antikvárium, 2008. (Az 1887. évi kiadás reprintje.) 129.

²⁷ KONTSEK 2013. i. m. 38.

²⁸ Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat. 556–557. lap közötti színes nyomat.

²⁹ Képalírás és képek jegyzéke: 679. Valószínűleg ez a leírás okozhatta ettől kezdve, hogy Némethy Lajos az eredeti metszet tulajdonosaként lett feltüntetve.

³⁰ Az oklevéltárban a Margit halálát követően felvett tanúkihallgatási jegyzőkönyv teljes szövege is olvasható.

³¹ *A Veszprémi Püspökség római oklevéltára*. Báró Hornig Károly veszprémi püspök megbízásából közrebocsátja a Római Magyar Történeti Intézet. I. 1103–1276. Budapest, Franklin Társulat Nyomdája, 1896 – Monumenta romana Episcopatus Vesprimiensis. munificentia Caroli L. B. Hornig episcopi Vesprimiensis. Edita A Collegio Historicorum Hungarorum Romano. Tomus I. 1103–1276. Budapestini, Franklin-Társulat, 1896. (A továbbiakban: MEV) C–CI. lap között.

³² DIVALD Kornél: *A régi Buda és Pest művészete a középkorban. (Műtörténelmi és topográfiai tanulmány.)* Budapest, Szent-István-Társulat Tud. és Irod. Osztály, 1901. (A Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának Felolvasó Üléséből, 41.) 101–102.

oklevéltárba illesztett színes másolat fekete-fehér felvétele kíséretében.³³ Az illusztráció ahhoz képest jóval gyengébb minőségű volt, továbbá durva beavatkozás nyomait is magán viselte. Az 1896-os kiadásnál a dicsfényben még látható tizenkét kör ezen a mellékleten csillagokká alakult át, számuk pedig hatra redukálódott. A kép felirata: „Szent Margit. Színezett fametszet az esztergomi primási gyűjteményben. 2/3 nagyság. Fraknoi nyomán.”³⁴

Az Árpád fejedelem halálának ezredik évfordulója emlékére megjelentetett *Árpád és az Árpádok* című monumentális díszalbumban ugyancsak a veszprémi oklevéltárban közölt faksimilét mellékeltek, de annál valamivel erősebben kontúrozva, *Az Árpádok mint a magyar keresztény egyház szervezői* című, Békefi Remig (1858–1924) által írt fejezetben a következő szöveggel: „Boldog Margit. Az esztergomi primási műgyűjteményben őrzött XV. századbeli metszet színes hasonmása. A veszprémi püspökség római oklevéltára. I. kötet. C. lap után.”³⁵

Valamivel bővebb leírása egy fejezettel később olvasható: „Szépen feltünteteti boldog Margit lelkének vonásait az a festő is, a ki a XV. században a domonkos-apácák ruhájában, lábainál Magyarország címerével ábrázolja őt. A magyarok javáért elvállalt és megőrizett szüzségét a jobb kezében tartott liliummal, isten imádságában töltött idejét bal kezében tartott imádságos könyvvel jelzi.”³⁶

1921-ben a Fővárosi Közmunkák Tanácsa a szigetre tereprendezési pályázatot írt ki. Ennek nyomán megkezdődhettek a régészeti ásások is a dominikána kolostor területén.

1927-ben Divald Kornélnak a Magyar Királyi Egyetemi Nyomda alapítása 350. évfordulóján megjelentetett, utóbb különböző méretben és borítóval többször is kiadott *Magyarország művészeti emlékei* című szintézise fekete vászonkötésére ragasztották a Szent Margit-fametszet színes nyomatát, jóllehet a kötetben egy árva szó sem olvasható róla. A borítókép kiválasztásának az lehet a magyarázata, hogy ebben az évben ünnepelte a magyar katolikus egyház Margit boldoggá avatásának századik évfordulóját.³⁷ 1929-ben újabb mozgalom indult Margit kanonizációja érdekében.³⁸ Divald nagy kultusztörténeti kötetében, a Tarczai György írói álnevéen a Szent Imre Év alkalmából kiadott, *Az Árpádház szentjei* című, említett könyvében, melyre adatgazdagsága miatt máig is gyakorta hivatkozunk, bár nem foglalkozott a grafikával, a képjegyzékben négy mondatot közölt a fametszetről, korábbi magabiztos állításához képest határozottan visszafogottan. A rövid magyarázó szövegben már szó sincs Antal mesterrel, és a datálást illetően is óvatosabb lett: „B. Margit. Fametszet az esztergomi primási gyűjteményben. XV. század. Valószínűleg budai mester műve, későbbi időben befestették. Fején kis koronát viselt, s ma feketére festett palástja festői ráncokban omlott alá. Félnagyság.”³⁹

Megjelent a lap *A magyar történelem képekönnyvében* is, mely műfaját tekintve talán a legelsőnek mondható idehaza. A képalírások Genthon Istvántól (1903–1969) származnak, aki a grafikához a következő magyarázó szöveget fűzte: „Árpád-házi Boldog Margit. Fametszet 1500 körülől az esztergomi Keresztény Múzeumban.”⁴⁰

Genthon István volt az első, aki erre a késői időpontra datálta a metszetet. Említést érdemel továbbá, hogy a grafikán a hátteret, a padozatot, a dicsfényt, a könyvet, a liliumot, a címet és

³³ Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) Cs. és Kir. Udvari Könyvkereskedés kiadása, 89–90.

³⁴ Uo. 89.

³⁵ *Árpád és az Árpádok. Történelmi emlékmű.* Szerk. CSÁNKI Dezső. Budapest, Franklin-Társulat. É. n. [1907.] 298–299. lap között.

³⁶ DR. KARÁCSONYI János: *Az Árpád-ház szentjei.* In: *Árpád és az Árpádok.* i. m. 320.

³⁷ A boldoggá avatási pert 1827. szeptember 22-én XII. Leó pápa (1823–1829) fejezte be. Divald Kornél egyébként ebben az évben TARCZAI György írói álnevéen *Margit legendák* címmel kiadott egy kis kötetet is Jaschik Álmos rajzaival. Vö. a fenti 3. jegyzet.

³⁸ Mozgalom indult meg Árpádházi Boldog Margit kanonizációja iránt. *Nemzeti Újság*, XI. 1929. szeptember 8. 21.

³⁹ TARCZAI [1930.] i. m. 137., 141. kép. Képalírás: 166.

⁴⁰ A bevezetést írta GEREVICH Tibor. Összeállította GENTHON István. Budapest, Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 1935. 24.

a koronát színezés nélkül közölte, csupán Margit köpenyét és vélumát hagyta feketén. Ezzel a retusálással alighanem azt akarta érzékeltetni Genthon, hogy a metszet eredetileg színezés nélküli lehetett.

A könyvnyomtatás ötszázadik évében, 1940 karácsonyán Rexa Dezső (1872–1964) a Fővárosi Közmunkák Tanácsa támogatásával megjelent *Margitsziget* című könyvéhez ugyanezt a képet mellékelte.⁴¹

Az 1948-ban kiadott esztergomi műemléki topográfia első kötetében a *Metszetek* fejezetben Genthon István ismét közölte a lapot. Feltűnő, hogy csupán ezt az egy alkotást emelte ki a gyűjteményből, s ebben már későbbi színezésének megfelelően. Mivel Árpád-házi Margitot 1943-ban szentté avatták, magyarázó szövege a következőképpen módosult: „Unikum: ÁRPÁDHÁZI SZENT MARGIT-ot ábrázoló magyar vagy délnémet fametszet 1500 körül, később kiszínezve. 19,2x12,5 cm. A Weigel gyűjteményből.” Képalírása: „Árpád-házi Szent Margit. Fametszet. 1500 körül.”⁴²

Közel négy évtized után Szilárdfy Zoltán úttörő jelentőségű szentkép-könyvében érintette ismét pár mondatban a fametszetet, de konkrét források nélkül: „Egy adat szerint a budaszentlőrinci pálos kolostornak is volt fametsző műhelye. Talán ott készült az 1500-as években az esztergomi Keresztény Múzeum Árpád-házi Szent Margitot ábrázoló színezett fametszete, a magyar grafikátörténet becses darabja.”⁴³

1986-ban a V. Kovács Sándor (1931–1986) szerkesztésében kiadott, Mátyás király leveleiből összeállított válogatásban szerepelt illusztrációként a metszet, annál az 1462–1464 között a bíborosi kollégiumnak írt kérvénynél, melyben a király megsürgette Margit szentté avatását.⁴⁴

1994-ben Puskely Mária közölte a képet a „*Világos kert vala híres Pannonia...*” című, rendkívül adatgazdag, teljes körű bibliográfiára törekvő kötetének ikonográfiai példatárában a következő képalírással: „Szent Margit. XV. századi fametszet. Esztergom, Keresztény Múzeum.”⁴⁵

A következő évben ugyancsak megjelent a grafika a szintén alapműnek számító, szerzetesrendekről összeállított könyvében, hasonló képalírással: „Árpád-házi Szt. Margit domonkos apáca. Fametszet. XV. sz. Esztergom, Keresztény Múzeum.”⁴⁶

1999-ben kiadták Árpád-házi Margitnak V. Ince pápa (1276) által elrendelt második, 1276-os szentté avatási pere július 16-tól október 12-ig zajlott tanúkihallgatási jegyzőkönyvének magyar fordítását. A kötet címlapjára a fametszet került.⁴⁷

⁴¹ Budapest, Officina, 10.

⁴² – – (GENTHON István): Árpád-házi Szent Margit. In: *Esztergom műemlékei. I. Múzeumok, kincstár.* BALOGH Albin, CSÁNYI Károly, GEREVICH Tibor, HUSZÁR Lajos, LEPOLD Antal közreműködésével összeállította GENTHON István. Szerk. GEREVICH Tibor. Budapest, Műemlékek Országos Bizottsága, 1948. (Magyarország Műemléki Topográfiája I.) 161., 180. kép.

⁴³ SZILÁRDFY Zoltán: *Barokk szentképek Magyarországon.* Budapest, Corvina, 1984. 9. MOJZER Miklós *Tabula, figura, imago* című tanulmányára (*Művészettörténeti Értesítő*, XXVI. 1977. 105–124.) hivatkozott, ám a megjelölt oldalon semmi sem olvasható a metszetről. Az idézett helyen ugyanis csupán a dél-magyarországi (szegedi és csanádi) obszerváns kolostorok föltételezett fametsző műhelyeiről esik szó.

⁴⁴ *Mátyás király levelei 1460–1490.* Szerk. V. KOVÁCS Sándor. Ford. BALLÉR Pirokska. Budapest, Szépirodalmi, 1986. 26–27. A kép és a beadvány összekapcsolása egyértelműen sejtette, hogy valami közük lehet egymáshoz, de erre sem akkor, sem később nem figyelt föl senki.

⁴⁵ PUSKELY Mária: „*Világos kert vala híres Pannonia...*” *Példabeszédek a magyar múltból. X–XVIII. század. Forrásszövegek, forráskiadványok, szakirodalom, szépirodalom, ifjúsági és gyermekirodalom, ének s zenei visszhangok, ikonográfia.* Budapest, AMEKO, 1994. (30.) kép

⁴⁶ PUSKELY Mária: *Keresztény szerzetesség. Történelmi kalauz.* I. Pannonhalma, Bencés, 1995. 232–237., kép: 237.

⁴⁷ *Árpád-házi Szent Margit legrégebb legendája és szentté avatási pere. Boldog Margit élettörténete. Vizsgálat Margit Szűznek életéről, magatartásáról és csodatetteiről.* Előszó: KLANICZAY Gábor, ford. BELLUS Ibolya–SZABÓ Zsuzsanna. Budapest, Balassi, 1999. (A továbbiakban: *Jegyzőkönyv* 1999.)

2000-ben *A magyar kereszténység ezer éve* című nagyszabású kiállításon mutatták be a Vatikáni Múzeumban (Musei Vaticani), majd a Magyar Nemzeti Múzeumban. A tárlat tudományos katalógusába Kontsek Ildikó írt róla tételt az alapadatok felsorolásával és Szent Margit rövid életrajzával; maga a fametszet azonban csupán négy érdemi mondatot kapott Genthon István 1948-as leírása nyomán.⁴⁸ Az ugyanabban az évben a Keresztény Múzeumban rendezett *Magyar szentek tisztelete és ereklyéi* című kiállításon is szerepelt a kép. Katalógusában a szerző feltüntetése nélkül írtak róla néhány soros közlést, mely gyakorlatilag *A magyar kereszténység ezer éve* című kiadványban olvasható szöveggel azonos.⁴⁹ Ugyanebben a kötetben Szilárdfy Zoltán is érintette a magyar szentek barokk kori ikonográfiájáról írt nagyobb tanulmányának Szent Margitról szóló fejezetében: „...feltehetőleg Budán készült 1500 körül.”⁵⁰

Magyar Zoltán néprajzkutató *Az Árpád-ház szentjei* című, egy sorozat részeként 2005-ben kiadott kötetében képmelléklet gyanánt szerepelt a grafika „Szent Margit” aláírással.⁵¹

Időrendben a következő publikáció a *Magyar Katolikus Lexikon* „Margit, Árpád-házi” címszava, melyben „Az esztergomi Ker. Múz. fametszete 1510 k. liliomot és kv-et tartó domonkos apácaként, koronás m. címerrel ábrázolja” leírással sorolta fel szerzője a képzőművészeti ábrázolások között.⁵²

Jelen sorok szerzője a *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon* VII. kötetében írt róla mint Szent Margit legismertebb képéről. Elfogadva a *Magyar Katolikus Lexikon* szerzőjének datálását, szintén 1510-re keltezte, ám leírásában a metszet összekeveredett egy ugyancsak a Keresztény Múzeumban őrzött 17. századi rézmetszettel.⁵³

Legutóbb Wehli Tünde említette röviden a grafikát egy jubileumi előadásban, felsorolva Margit középkori ábrázolásai között, s arra a következtetésre jutott, hogy „alighanem a Nyulak sziget-i apácák rendelték meg vagy éppenséggel náluk készült.”⁵⁴ Előadása 2014-ben nyomtatásban is megjelent az alábbi leírással: „...említendő az esztergomi, egyetlen példányban ismert fametszet. Ives-oszlopos fölkében álló nimbuszos Margit a kis papírképen a dominikánák fekete-fehér habitusát viseli, jobbában tisztaságára utaló liliomot, baljában ájtatosságára célzó könyvet tartva. E semleges ismertetőjegyekhez képest egyértelműen utal az ábrázoltra a jobb láb közelébe helyezett kettős kereszt címerpajzs, koronával a tetején. A fametszet irodalma 1500 körüli délnémet vagy magyarországi munkának tartja. Ikonográfia és típus alapján kolostori környezetben vagy legalább szerzetesrendi megbízásból készülhetett a feltehetően magánáhitatot szolgáló lap. Talán nem tévedés megrendelőjeként a margitszigeti apácákra gondolnunk, hiszen korabeli pezsgő szellemi életüket és egykorú rendtársuk iránti érdeklődésüket irodalmi alkotások őrzik. Metszetek, szentképek ismeretéről, birtoklásáról pedig az Érsekújvári Kódex passióképei vallanak.”⁵⁵

⁴⁸ K. I. (KONTSEK Ildikó): Ismeretlen magyar mester: Árpád-házi Szent Margit. 1500 körül. In: *A magyar kereszténység ezer éve – Hungariae Christianae Millennium*. Szerk. ZOMBORI István–CSÉFALVAY Pál–Mária Antonietta DE ANGELIS. Budapest, Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, 2001; 284. Kat. 2.22., kép: 283.

⁴⁹ *Magyar szentek tisztelete és ereklyéi* 2000. i. m. 133. Kat. III. 17. [KONTSEK Ildikó]

⁵⁰ SZILÁRDFY 2000. i. m. 83.

⁵¹ Budapest, Káiros, 182.

⁵² ** (Diós István): Margit, Árpád-házi, Szt, OP. In: *Magyar Katolikus Lexikon. VIII. Lone – Meszl*. Főszerk. Diós István. Budapest, Szent István Társulat, 2003. 606.

⁵³ KERNY Terézia: Magyar szentek tisztelete és képzőművészeti ábrázolásai (13–18. sz.). In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*. VII. Főszerk. KŐSZEGHY Péter, szerk. TAMÁS Zsuzsanna. Budapest, Balassi, 2007. 232.

⁵⁴ WEHLI Tünde: *Árpád-házi Szent Margit egy lombard reneszánsz kódexlapon*. Előadás. Elhangzott a PPKE Művészettörténeti Tanszékének 15 év című jubileumi konferenciáján 2012. május 3-án.

⁵⁵ WEHLI 2014. i. m. 107–108, 114., 13. jegyzet.

Tanulmányával szinte egy időben jelent meg e sorok szerzője tanulmányának rövidített, katalógustétel jellegű változata, mely számos ponton összecseng Wehli Tünde fölvetéseivel.⁵⁶

A talán túlzó részletességgel tárgyalt kutatástörténeti áttekintés nem volt véletlen. A felsorolásból ugyanis világosan kiderül: bár számtalan történeti, művelődéstörténeti, művészettörténeti összefoglalásban felbukkant a fametszet, leginkább csak illusztrációs szerephez jutott. Ennek egyértelműen az volt az oka, hogy más középkori magyarországi ábrázolás nem lévén, csupán ezt tudták felhasználni Margit bemutatásához. A sok közlés ellenére azonban érdemleges leírás alig, önálló publikáció pedig egyáltalán nem született róla. 1948 után kutatása évtizedekre megszakadt. Ennek egyik okát a gyökeresen megváltozott politikai helyzetben kereshetjük, de más tényezők is közrejátszottak benne. A középkorral foglalkozó művészettörténészek túlságosan későinek tartották a grafikát, a reneszánszkutatók – miután egyértelműen all'antica stílusjegyeket nem fedeztek fel rajta – nem foglalkoztak vele, vagy primitívvé degradálták, sőt hamisnak tartották. A bizonytalanságot mindenekelőtt az okozta, hogy a 19. század végén számos színes nyomat és faksimile készült róla, amelyek technikáját a képalírásokban nem minden esetben tüntették fel egyértelműen. Hitelessége emiatt kérdésessé, határozottan gyanússá vált. Zavart okozott továbbá ikonográfiája is, hiszen Margitot szentként, dicsfényvel ábrázolták, holott a metszet készítése időpontjában még nem volt az. Nehezítette a tisztánlátást a 19. század végi magyarországi possessor kiléte is, mert Simor Jánost és Némethy Lajost egyaránt feltüntették a szerzők, a Keresztény Múzeum tárgyleíró kartonján is az utóbbi szerepel tulajdonosként, jöllehet, mint erre a neves egyháztörténész – kétségtelenül kissé félreérthetően ugyan – minden közleményében utalt, saját tulajdonában kizárólag a metszet nemes másolata volt!

Elgondolkodtató, hogy olyan nemzetközileg elismert kutatók, mint Hoffmann Edith (1888–1945) és Balogh Jolán (1900–1988), nem tanúsítottak érdeklődést iránta, s a nagyobb művészettörténeti összefoglalásokban, valamint az utóbbi két évtizedben a korszakot bemutató kiállítások terjedelmes szakkatalógusaiban sem kapott helyet. Abban a kevéske szövegben pedig, ami mégis született róla, hemzsegték a közhelyek és a tévedések. Hogy ez így alakulhattott, abban részben túlságosan szigorúan megítélt minősége játszhatott közre, részben pedig az, hogy a képről – valljuk be őszintén – első szemrevételezésre valóban nem lehet túlságosan sokat, főleg pedig újat mondani. Erősen redukált ábrázolás, csupán a leglényegesebb ismertetőjegyek, vagyis a dominikána habitus és néhány attribútum feltüntetésével. A felsorolt irodalomban, alighanem éppen emiatt, a metszet méretét és anyagát leszámítva, önálló gondolatot, észrevételt alig találni. A szerzők zöme vagy a korábbi leírásokat, vagy önmagát ismételte a provenienciát, a datálást és az attribúálást illető bizonytalanságokkal. Jellemző példa az állítólagos Antal mester szerzősége. Nevét és munkásságát Divald Kornél vezette be a szakirodalomba a hagyományos, s ettől, úgy tűnik, immár szabadulni soha nem tudó hazai módszereket követve: vagyis ha a forrásokban felbukkan egy művésznév, akkor attól kezdve hozzá kapcsolnak minden egyéb kortárs művet is. Genthon István hajlott egy ismeretlen délnémet attribúció felé, mások anonimnak, de magyar mesternek tartották. A lap készítése idejének meghatározása is igen változatosan alakult a „meglehetősen régítől” az 1510-ig terjedő időhatárig. Voltak, akik megpróbálták pontosítani stiláris jegyek alapján az 1450–1475 közötti évtizedre; más szerzők, talán kompetencia hiányában, csupán az évszázadot jelölték meg. Genthon Istvánnál bukkant fel először az 1500 körüli dátum. Néhány éve a *Magyar Katolikus Lexikon* szerzője viszont egészen pontosan az 1510-es évszámot adta meg. Ennek okát nem kell különösebben nyomozni. Ráskay Lea domonkos apáca ebben az évben másolta le magyar

⁵⁶ KERNY Terézia: Árpád-házi Szent Margit alakja egy 15. századi fametszeten. In: *A zsolttártól a rózsaszín regényig. Fejezetek a magyar női művelődés történetéből*. Szerk. PAPP Júlia. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014. 65–70.

nyelven a Szűz Mária-szigeti kolostorban Margit legendáját.⁵⁷ Logikailag teljesen elfogadható érvelés, hiszen a fametszet (mérete alapján legalábbis) akár ebbe az életrajzba is készülhetett volna.⁵⁸

Jóllehet a grafika valóban unikális darab, máig nem történt meg legalapvetőbb technikai vizsgálata (a kézzel merített papír minőségének összetétele, szilárdsági vizsgálata, az utóbb felvitt akvarell, a tus, a tinta elemzése, röntgenfelvétele stb.), sem pedig későbbi, különböző technikájú sokszorosított reprodukcióinak (például Beszédes Sándor fényképei, fakszimilék, egyéb színes nyomatok stb.) összegyűjtése, rendszerezése, recepciójának nyomon követése. Teljesen hiányzik az eddigi közlésekből a grafika történeti hátterének feltárása, amelyből kideríthetők lennének mindazok a devocionális, egyházpolitikai indítékok, melyek hatására megszületett, de stílárius jegyeinek, ikonográfiájának elemzésével szintén adós még a kutatás.

A metszet leírása

A grafikát legrészletesebben Némethy Lajos írta le. Alapos elemzéséhez ezért csupán néhány kiegészítést szeretnék fűzni.

A lap hátoldalán két hosszú, „Doboz I–18” feliratú bélyegző található. Alján „St. Margaretha v. Ungarn – Ann. 1460 – Unicum”, balra fent: 1471/1120 fr” ceruzával írt feliratok olvashatók.

Margit tenyerét és kézfejét attribútumai teljesen eltakarják. A perspektivikusan ábrázolt, szabálytalan téglány alakú kövezen álló szent feketére festett, kivillanó cipőjének csonka az orra, s a lap legaljára került. Ennek oka alighanem egy utólagos körbevágás lehet. Föltételezhető, de egyelőre nem bizonyítható, hogy a levágott rész egykor Margit nevét és származását örökítette meg. A fekete tussal (vagy tintával) történő rész színezésére valószínűleg közvetlenül a metszet nyomtatása után kerülhetett sor, hogy a dominikána habitust egyértelműen megkülönböztessék más apácarendi viseletektől. Ezt követhette közvetlenül, vagy egy későbbi ismeretlen időpontban a teljes lap akvarellal történő befestése. A dicsfényt és a koronát laparannyal vonták be. Margit ismertetőjegyeit a metsző erősen kiemelte. A lilomot és a könyvet a királylány nem csupán konvencionális attribútumként tartja, hanem feltűnően demonstrálja is azokat a néző felé, mintha szándékosan jelezni akarna velük valami lényeges mondanivalót.

Az attribútumokat, építészeti és heraldikai elemeket aprólékosan megvizsgálva további figyelemre méltó észrevételek tehetők. Az ismertetőjegyek ugyanis a Margit legendáiban (*Legenda vetus*, *Legenda minor*, *Legenda maior*), az 1276-ban fölvetett szentté avatási jegyzőkönyvben, valamint a *Legenda vetus* átdolgozása nyomán 1515-ben íródott és a *Gömöry-kódex*ben megőrződött verses zsolozsmájában⁵⁹ szereplő ereklyékkel, a Margit által olvasott liturgikus művekkel,⁶⁰ de még a Szűz Mária tiszteletére szentelt kolostor építészeti részleteivel is egytől egyig

⁵⁷ Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, MNy 3. Kiadása: *Szent Margit élete 1510*. Kiad. P. BALÁZS János. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1990. (Régi magyar kódexek 10.) A kódex legújabb összefoglalása: M. NAGY Ilona: Szent Margit élete (Margit-legendá). In: *Látjátok feleim... Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század végéig*. Összeállította MADAS Edit. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2009. 276–279. Kat. 31. A szerzőnek a témához kapcsolódó egyéb műveit lásd http://deba.unideb.hu/deba/Margit-legend_a_Szent_Margit_elete_1510/tanulmanyok.html, letöltve 2014. július 12.

⁵⁸ A kódex mérete 210×144 mm. Eredeti kötése elveszett. Elvileg belefért volna a metszet. A kódexről legújabban korábbi irodalommal: HAADER Lea: Arcképtörödékek ómagyar scriptoroktól. In: *Látjátok feleim...* 2009. i. m. 53–78; Uő.: *Gömöry-kódex*. In: uo. 310–311. Kat. 47.

⁵⁹ Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, MNy 5.

⁶⁰ A Margit bal kezében tartott kötet talán egy *Psalterium* lehet, melyről magistrája, Olimpiades asszony is megemlékezett vallomásában: „mindig kezében volt a zsolotároskönyv, nagybőjt alatt, mert mindig a kezében láttam a zsolotároskönyvet, kivéve mikor evett, s mikor a misén vett részt.” *Jegyzőkönyv* 1999. XIV. Egy érdekes adalék: Csapodi Csaba (1910–2004)

pontosan meghatározhatók. A liliumról a *Legenda maior*ban és a *zsolozsmában* is olvashatunk: „Tudta ugyanis, hogy a liliumos szüzesség ragyogó és jó illatú virága az egyház hajtásának díszé, Isten életszentséget felragyogtató képe. Krisztus Király nyájának kiválóbbik része.”⁶¹

Zsolozsmájában mint tündöklő lilium („Candenti vernans lilio”) tűnik fel, aki liliumot, ékes koszorút visel, illata ékes („Lilia conferto / Redolens gerit insita serto”).⁶² A virágszimbólummal közvetett összefüggésben állnak a *Legenda vetus* sorai is: a királylány szeretett a kolostor kertjében tartózkodni, tisztán tartotta a kertet,⁶³ és söprögette az ösvényeket.⁶⁴ Attribútum természetesen az ugyancsak pontosan azonosítható rendi öltözéke is, a *zsolozsmában* hófehér virághoz hasonlított ruhája („Floris amictus nivei”), valamint szűzi fátyla („Virgo iam velata”), amelyek csodátévő erővel bírtak. Habitusának különböző darabjait gyakran kölcsönkérték az apácáktól, és betegeket gyógyítottak velük sikeresen. V. István (1270–1272) leányához, Erzsébethez betegségek odavitték a szent szűz ciliciumát, skapuláréját, fátylát és más ruhadarabjait. Somogyi Ágnes tanúkihallgatásakor elmondta, hogy Margit hajszálaiból és ruháiból kapott maradványokat, melyeket ereklyeként magánál tartott, s arcára helyezte azokat. A becses ruhadarabok a dominikánák, majd a pozsonyi klarisszák inventáriumában egészen a 18. századig nyomon követhetők.⁶⁵ Ha tovább vizsgálódunk ezen az úton, újabb érdekes megfigyeléseket tehetünk. Az oszlopos árkád a kolostorkertet körülvevő árkados folyosót, az apácák séta közben végzett elmélkedő-szemlélődő imádságának helyét, azt a kerengőt idézi föl, mely szintén előfordul a legendákban, például amikor a Duna kiáradásakor Margit gyóntatója, Marcellus felmászott a falra ott, ahol azok az oszlopok voltak, melyek a kolostor kerengőjét alkották. A két hengeres oszlop egyébként ez esetben sem fiktív építészeti elem, s nem csupán kulissza. A kolostor ásatásai során pontosan ilyen profillal ellátott lábazatú pillérek kerültek elő.⁶⁶ A téglány alakú, szabálytalan kőpadozat látszólag lényegtelen háttér. Számtalan hasonló példát lehet hozni

vetette fel elsőként, hogy a wolfenbütteli Herzog August Bibliothekben őrzött, 1259–1261 között íródott és miniatűr nagyméretű (320×225 mm) zsolotárskönyv (Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. Helmst. 52.) Margit személyes használatára készülhetett. CSAPODI Csaba: XIII. századi magyarországi Psalterium Wolfenbüttelben. *Magyar Könyvszemle*, 91. 1975. 231–242; WEHLI Tünde: A wolfenbütteli zsolotárskönyv könyvfestészeti szempontból. In: *Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról*. Szerk. SZELESTEI N. László, Budapest, OSZK, 1989. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. Új sorozat 3.) 251–258; HOFFMANN Edith: *Régi magyar bibliofelek*. Az előszót, az új jegyzeteket írta és a kötetet szerk. WEHLI Tünde. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, 1992. 214. (WEHLI Tünde); SCHWARCZ Katalin: A nyulak-szigeti domonkos apácák könyves emlékei. In: *A domonkos rend Magyarországon 2007*. i. m. 246–275.

⁶¹ A *Legenda maior* idézeteknél az alábbi fordítást használtam: GARINUS DE GIACO: Szent Margit élete. A bevezetőt írta és ford. DEÁK Viktória Hedvig O. P. In: *Legendák és csodák (13–16. század)*. *Szentek a magyar középkorból*. II. Összeállította és szerk. MADAS Edit és KLANICZAY Gábor. Budapest, Osiris, 2001. 181–295.

⁶² A Margit *zsolozsmájából* közölt latin részletek forrása: Árpád-házi Szent Margit verses *zsolozsmája*. Bevezető, forráskiadások és irodalom: MADAS Edit. In: *Legendák és csodák (13–16. század)*. i. m. 297–307.

⁶³ *Jegyzőkönyv* 1999. XIII.

⁶⁴ *Jegyzőkönyv* 1999. XIX.

⁶⁵ Ide vonatkozóan: NEMETHY Lajos: A pozsonyi clarissák leltárai. I–II. *Egyházművészeti Lap*, 2. 1881. 204–211, 326–330.

⁶⁶ Az 1838-ban előkerült V. István-sír fölfedezését követően csupán néhány közlemény foglalkozott a romokkal (például: PAUER János: A Margitszigeti apáca-kolostor története. *Religio és Nevelés* 4. 1844. 48–91; RADVÁNYI Imre: *Margit-sziget története*. Pest, Szent-István-Társulat, 1858). Tudományos értelemben vett régészeti feltárások csak az 1920-as évek második felétől indultak meg. A II. világháború után az 1950-es évek második felétől Feuerné Tóth Rózsa (Budapesti Történeti Múzeum) irányításával folytak jelentős ásatások, melyek azonban az 1970-es években félbeszakadtak, majd az 1990-es években folytatódtak tovább Irásné Melis Katalin vezetésével, a romok helyreállításával egybekötve. A kolostornak és a hozzá kapcsolódó épületeknek jelentős része azonban máig föltáratlan. A régészeti kutatások legújabb összefoglalása korábbi irodalommal: IRÁSNÉ MELIS Katalin: A budapest-Margit-szigeti középkori királyi udvarhely és domonkos apáca-kolostor kutatása. Régészeti, történeti adatok. In: *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon*. II. Szerk. BENKŐ Elek-KOVÁCS Gyöngyi. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete, 2010. 421–438.

a kortárs grafikai anyagból. Ám ha a legenda ismeretében szemléljük, rögtön értelmezhetővé, sőt attribútummá válik, melyről szintén sokszor olvashatunk Margit legendáiban, amikor a konyhát, a dormitóriumot, a refektóriumot, a kart és a kerülőt vagy az ambitust gyakorta felsöpri. Alighanem ez utóbbit, vagyis a kerengő padozatát örökítették meg perspektivikusan a metszeten.

Mivel korábbi hazai ábrázolásokat nem ismerünk, nem tudhatjuk biztosan, hogy ábrázolták-e valaha Magyarországon az önmagát sanyargató Margitot tipikus vezeklőeszközeivel, a cingulummal, a vesszőnyalábbal, a sündisznó bőréből maga varrta korbáccsal és a szögekkel bélelt kapcával. A fametszet attribútumait szemlélve mindenesetre feltűnő, hogy ezek az eszközök hiányoznak jelvényei közül, holott számtalan utalás történik rájuk mind legendáiban, mind szentté avatási jegyzőkönyvében. De hiányzik Margit kezéből a kereszt is, jöllehet a feszület kardinális szerepet töltött be életében apró gyermekkorától kezdve, amikor először érdeklődött annak jelentése felől, és áhítata egészen haláláig nyomon követhető az idézett források alapján: Mindennap, mielőtt ebédelni ment, a káptalanházban lévő feszülethez sietett, s ott jajgatva imádkozott; kamráját megékesítette a feszülettel és szentek képével, Krisztus öt sebét csókolgatja. „Az eleven keresztfát minden koron ő nála vagy ő mellette tartja vala, úgyhogy nemcsak vigyázván, de még alván is tisztelé a szent keresztfát.” Éjjel-nappal mindig magánál hordott, illetve tartott egy keresztet, amelyben egy darabka volt az Úr szenvedésének fájából: „Láttam Margit nyakában egy zsinórt, erre volt rákötve ama kereszt.” Két tunika között hordta, állította egy soror szemtanú.⁶⁷

Margit végakaratóban meghagyta, hogy a dominikána templom hajójában, a Szent Kereszt mellékoltárnál temessék el, ahol Krisztus szent teste függ. Látszólag úgy tűnik, hogy misztikus életszentségének jeleit valamilyen oknál fogva nem akarták állandó attribútumai közé helyezni. De csak látszólag, mert a kereszt jelen van a képen, még ha nem is a kézben tartva, hanem úgynevezett dominikális ereklje formájában. A lap jobb oldalán álló címer ábrájáról eddig csupán azt közölték, hogy az nem más, mint a Magyar Királyság apostoli kettős keresztje, ami Margit királyi származására utal (2. kép). Kétségtelenül az, de ennél lényegesen több információ is elmondható róla, mégpedig olyanok, amelyek mindeddig elkerülték a kutatók figyelmét. Ha összevetjük a metszettel nagyjából egy időben készült szepeshelyi Szent Márton prépostsági templom főoltárának belső tábláin, a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött bártfai stalum hátfalán, Thuróczy János személynöki ítélmester 1488-ban Augsburgban kinyomatott *Chronica Hungarorum*ban, vagy az 1490 körüli, Szent Lászlót ábrázoló müncheni fametszeten szereplő címerek ábráival, első pillantásra megállapítható, hogy a metszet címerpajzsában megjelenő kettős kereszt típusa nem azonos velük! A felsorolt műveken felbukkanó kettős kereszt minden esetben egyenes szárú, a grafikán látható viszont enyhén szélesedő végű, s a függőleges szár egy csapot ábrázoló hegyes nyúlványban folytató-

2. kép. IV. Béla király második kettőspecsétje, 1241 /1242. Szilikonmásolat, MTA BTK MI Pecsétmásolat Gyűjteménye, ltsz. 121

⁶⁷ Jegyzőkönyv 1999. XXVIII.

dik. Ezeket a „tűskés” keresztet a szakirodalom *Crux hastata* névvel jelöli. Funkciójuk körmeneti vagy ereklyetartó kereszt. Ez a típus legelőször IV. Béla (1235–1270) pénzein,⁶⁸ majd 1241–1242 után kibocsátott második kettőspecsétjének,⁶⁹ illetve felesége, Lascaris Mária (1206–1270) 1242 után használt kettőspecsétjének⁷⁰ hátlapján jelent meg, de ott látható még különböző formában V. István, IV. László (1272–1290), III. András (1290–1301) kettőspecsétjein is. Az a típus azonban, amelyik a metszeten látható, kizárólag Margit szüleinek sigillumain szerepel! Megjelenését, mint erre Kovács Éva (1932–1998) évtizedekkel ezelőtt rámutatott, alighanem egy IV. Béla korában megszerzett, igen nagy becsben tartott dominikális ereklye, Krisztus keresztfájának egy darabkája indokolta, amelyet kiemelkedő eszmei jelentőségére való tekintettel az uralkodó beemelt az állami szimbólumok közé.⁷¹ Pontos azonosítása egyelőre problematikus, de az kétségtelen, hogy Habsburg Ágnes (1281–1364) és Anjou I. Károly (1308–1342) reprezentációjában is feltűnik, tehát tisztelete a 14. század közepéig töretlennek mondható.⁷² A kettős kereszt IV. Bélára visszavezethető, pontosan a Margit születésétől kezdve használt típusa aligha véletlenül került a metszetre. Szinte biztosra vehető, hogy tudatos választásról, valamilyen historizáló szándékról lehetett szó.⁷³

A metszet előképei

A grafikának sem közvetlen, sem közvetett magyarországi előképe(i) nem ismert(ek). Jelenleg e képet megelőzően mindössze három – mára már jórészt megsemmisült –, Magyarországon készült, (Szent) Margitot ábrázoló emléket ismer a kutatás. Vörösmárványból, utóbb fehér márványból faragott síremlékét,⁷⁴ valamint a Łokietek (Piast) Erzsébet (1305–1380) anyakirályné által megrendelt, violaszín alapú, tűhímzéssel kivarrt antependiumot, melyet 1343–1344-ben tett itáliai útja során adományozott a római Szent Péter-bazilika főoltárára. A székesegyház 1361-es leltárában említett „dossale pro [...] altari maiori” egy olyan kárpit lehetett, amelyet a mensa fölé függesztettek, s amely tulajdonképpen a retabulum szerepét töltötte be. A lila vászomból szőtt textilen az inventárium leírása szerint középen Szűz Mária himzett alakja kapott helyet az apostolfejedelmekkel, Szent Péterrel és Pállal. Mellétük két oldalt Szent István, Imre, Toulouse-i Lajos, László, Erzsébet és Margit sorakozott. Ez a program, noha mesz-

⁶⁸ Például: CNH –I–251, 252, 263.

⁶⁹ Esztergom, Főkáptalani Levéltár, 34–1–1; 29–1–1; 9–2–2; Esztergom, Prímási Levéltár, Q66; Q 67; J2; J4; B 112; AEV 14; M 3; Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, DL 492; DL 652.

⁷⁰ Zagreb, Hrvatski Državni Arciv. Neo-regestrata acta, 1502.2 (Egykor: Budapest, Magyar Országos Levéltár, DL 33714).

⁷¹ KOVÁCS Éva: Signum Crucis – Lignum Crucis. A magyar címer kettős keresztjének ábrázolásai. In: Uő: *Species, modus, ordo. Válogatott tanulmányok*. A szöveget gondozta VERŐ Mária és TAKÁCS Imre. Budapest, Szent István Társulat, 1998. 341–351.

⁷² TAKÁCS Imre: *Az Árpád-házi királyok pecsétjei*. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2012. (Corpus Sigillorum Hungariae Mediaevalis I.) 124. Kat. 33, 126. Kat. 34, 129–131. Kat. 36, 134. Kat. 38, 136–137. Kat. 40, 138–139. Kat. 41, 140–142. Kat. 42, 143–144. Kat. 43, 145–146. Kat. 44, 147–148. Kat. 46, 149–151. Kat. 47, 152–153. Kat. 48.

⁷³ *A magyar kereszténység ezer éve* című, már idézett katalógusban IV. Béla aranypecsétje éppen a Szent Margit-fametszet előtti lapra került, szinte tálcán kínálva az összefüggést a két alkotás között, de erre sem a kötet megjelenésekor, sem később nem figyelt föl senki.

⁷⁴ LÖVÉI Pál: *A középkori magyarországi síremlék-művészet néhány kérdése. A Margit-síremlék*. Budapest, 1979. Szakdolgozat. (ELTE BTK Művészettörténeti Intézet Könyvtára, ltsz. 345//1–2.); Uő: *Margit-síremlék. A középkori magyarországi síremlék-művészet néhány kérdése*. 1981. Egyetemi doktori értekezés. (ELTE BTK Művészettörténeti Intézet Könyvtára, ltsz.: 433); Uő: The Sepulchral Monument of Saint Margaret of the Arpad-Dynasty. *Acta Historiae Artium*, XXVI. 1980. 180–221; Uő: Árpád-házi Szent Margit második síremlékének töredékei. In: *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541*. Szerk. MIKÓ Árpád–TAKÁCS Imre. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1994. 260–261. Kat. IV-25a; Uő: *Posuit hoc monumentum pro aeterna memoria: Bevezető fejezetek a középkori Magyarország síremlékeinek katalógusához*. I–II. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 2009. (MTA Könyvtára Kézirattára, ltsz.: 19.990.)

szemenő következtetésekre természetesen nem jogosíthat föl, a Magyarországi Máriától (1382–1387) kezdve töretlenül és következetesen érvényesített nápolyi és magyar Anjou dinasztikus reprezentáció olyan különleges emléke, amely egyrészt utalt a katolikus anyaszentegyház alapvető hittételeire az egyetemes és regionális szentek tiszteletének összekapcsolásával, de benne volt a római bazilika védőszentjeire való figyelmes emlékeztetés, valamint a magyarok Szűz Mária iránti megkülönböztetett tisztelete is. Kifejezte továbbá az Anjouk családi preferenciáit, amiben végül ha áttételesen is, de határozottan megfogalmazódott Árpád-házi Margit szentté avatási eljárásának ismételt sürgetése, mely ezen itáliai út során még kétszer megnyilvánult, amikor Erzsébet királyné ezüst liturgikus tárgyakkal látta el a bolognai és a milánói domonkos rendházat, Árpád-házi Margit itáliai kultuszának két fontos központját.⁷⁵

Ha Magyarországon nem maradtak is fenn Árpád-házi Margit korai képzőművészeti emlékei, Itáliában annál több 14–15. századi festményen ábrázolták, egyedül vagy a dominikánus rend többi szentéletű tagja között. Ezeket a képeket Jajczay János közleményeitől kezdve tartja számon a hazai kutatás, s az utóbbi két évtizedben öröndetesen tovább gyarapodtak azokkal kapcsolatos ismereteink.⁷⁶ Ami ikonográfiai szempontból különlegessé teszi ezeket az alkotásokat, az az, hogy Margit szinte valamennyin stigmákkal jelenik meg. Nem kell tehát túl elmélyülten vizsgálódni ahhoz, hogy megállapítsuk, az esztergomi fametszetnek semmi köze sincs hozzájuk.

Megrendelő, proveniencia, attribúció

Ki és hol rendelhette meg a fametszetet?

A grafika egész alakos önálló kompozíciójából, attribútumaiból kiindulva, valamint Árpád-házi Margit 15. századi tiszteletét nyomon követve a magam részéről úgy vélem, hogy létrejötté valamelyik hazai női dominikána kolostorban képzelhető el leginkább, vagyis azokban a rendházakban, ahol Margit tisztelete töretlenné volt mondható halála óta. A hazai női rendházak közül ez leginkább az ereklyéjét őrző Szűz Mária-szigeti Boldogasszony (Assumptio) zár-dára illik, ahol Margit 1257-től 1270. január 18-án bekövetkezett haláláig élt, és ahol Fülöp esztergomi érsek temette el végakarata szerint: „Temessetek engem az karban, a Szent Kereszt oltára előtt; ha pedig az karnak annak miatta igen megszorul, tehát temessetek engem az én imádkozó helyembe, és ne féljetez azon, hogy a testemből valaminemű dohosság jönne ki.”

Az esztergomi érsek fennhatósága alól IV. Sándor pápa (1254–1261) bullájával 1257-ben kiadott, különleges jogállású kolostor és temploma mind Margit életében, mind halála után nagyvonalú királyi adományok és privilégiumok egész sorában részesült, amit a folyamatos átépítések (1381, 1409, 1500 körül) is egyértelműen bizonyítanak. Ezáltal a kolostor páratlan kulturális (és gazdasági) szerepet töltött be a 16. század közepéig. A kiváltságok adományozá-

⁷⁵ 1361. Részlet a római Szent Péter és Pál-székesegyház inventáriumából: „...Item unum aliud dossale pro dicto (maiori) altari de synode volato, ornatum de novem ymaginibus, videlicet cum nostra Domina in medio et a dextris eius sanctus Paulus, Sanctus Stephanus, Rex Ungariae sanctus Errictus Dux Hungariae, et sanctus Lodoycus; et a sinistris sanctus Petrus et sanctus Ladislaus Rex Ungarie, sancta Helisabeth filia regis Ungarie, sancta Margarita filia regis Ungarie, cum spicis aureis duplicatis inter ipsas ymagines et in circuito una vitis de auro in sindone rubeo cum rosis aureis...” Kiadása: Eugène MÜNTZ–Arthur L. FROTHINGHAM: *Il Tesoro della Basilica di S. Pietro in Vaticano dal XIII al XV secolo con una scelta d’inventari inediti. Archivio della Società romana di storia patria*, 6. 1883. 14. Újabb irodalma: SZENDE László: *Łokietek Erzsébet a 14. századi hazai elbeszélő forrásokban*. In: *Studia professoris – Professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*. Szerk. ALMÁSI Tibor–DRASKÓCZI István–JANCsó Éva. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2005. 388; WEHLI 2014. i. m. 107.

⁷⁶ Ezen a téren mindenekeelőtt Klaniczay Gábor kutatásait kell kiemelnünk. A témára vonatkozó gazdag bibliográfiáját lásd <https://vm.mtmt.hu/search/slist.php?lang=0&AuthorID=10002794>, letöltve 2014. július 2. A téma legújabb összefoglalása: WEHLI 2014. i. m.

sának egyik oka Margit időről időre elakadó kanonizációs eljárásának újabb és újabb szorgalmazásában kereshető. A szentté avatást a rend kitaratóan és következetesen sürgette, ami ez esetben tökéletesen összefonódott a mindenkori uralkodói akarattal is, mely V. Istvántól kezdve I. Károlyon és nején, Łokietek (Piast) Erzsébet királynén át⁷⁷ Hunyadi I. Mátyásig (1458–1490) pontosan nyomon követhető. Margit pompás síremléke országos, hatalmas tömegeket vonzó zarándokhellyé vált, melynek felkeresői 1276-tól harminc, 1409-től pedig már száznegyven napos búcsúban részesültek.⁷⁸ Wehli Tünde 2013-ban elhangzott fölvetésével egyetértve, okkal gyanítható tehát, hogy a fametszet összefüggésben állhat Árpád-házi Margit első számú hazai kultuszshelyével.

Hol és ki rajzolta a Szent Margit-előképet?

A kutatás jelenlegi állása szerint a Szent Margit-előkép készítője ismeretlen. Ikonográfiája eredendően Szent Domonkos ábrázolási hagyományában gyökerezik, s egy országosan ismert, kultuszképpé vált alkotás lehetett a mintaképe.

Elképzelhető, hogy az előkép alkotója és a nyomódúc vésője ugyanaz a személy volt, de az sem zárható ki, hogy két mester műve. Mivel a rajzot sokszorosításra szánták, alkotójának a fametszet műfaja által adott, tehát eléggé korlátozott lehetőségekben kellett gondolkodnia. Emiatt az ábrázolás nem lehetett túlságosan részletező, csupán a leglényegesebb elemek, motívumok, ismertetőjegyek szerepelhettek rajta. Mint a fentiekből kiderült, a fametszeten konkrét, pontosan azonosítható, kizárólag a kolostorban létező objektumok láthatók. Ez kétségtelenül arra utal, hogy olyasvalaki készíthette a mintarajzot, aki közvetlenül kapcsolatban volt velük, láthatta azokat.

Milyen fametsző műhelyben nyomtatták a metszetet?

Divald Kornél budaszentlőrinci prekoncepcióját, Antal mestert is beleértve, egyelőre semmilyen konkrét bizonyíték nem támasztja alá. Ilyen alapon más műhelyek is szóba jöhetnének még, például a Geréb László budai prépost, Hunyadi I. Mátyás alkancellárja által Budára hívott Hess András műhelye. Fölvethető persze, hogy a szigeten metszették fába és nyomtatták ki. Azt bizonyosan tudjuk, hogy könyvmásoló műhely létezett a zárda falai között, de az apácák fametsző tevékenységéről és műhelyéről nincsenek adataink.⁷⁹ Elvileg, néhány itáliai példa nyomán, nem zárható ki teljesen ennek lehetősége sem, de erre utaló régészeti nyomok és leletek eddig még nem kerültek elő. Elgondolkodtató viszont, hogy pontosan ugyanilyen építészeti keret látható Thuróczy János 1488-ban Brünnben kinyomtatott *Chronica Hungarorum*-nak Szent István király-metszetén. Ez viszont arra utalhat, hogy külföldön nyomtatták ki.

Mi indokolta a fametszet kifestését?

Az olvasóközönség kezdetben igényelte a grafika kiszínezését, és csak a 16. századra jutott el a közízlés a fekete-fehér fametszet elfogadásáig. Mivel jelenlegi ismereteink szerint az esztergomi Keresztény Múzeum grafikája az egyetlen létező példány, leírásánál kénytelenek vagyunk

⁷⁷ Otfried KRAFFT: Árpád-házi Szent Margit szentté avatási perének 1379-es újrafelvétele. *Századok*, 140. 2006. 456.

⁷⁸ Nagy tiszteletnek örvendett a kolostorban Szűz Mária képe is (alighanem a főoltár), melynek meglátogatásáról a magister generalis 1499-ben pontosan intézkedett, s egyúttal arra is engedélyt adott, hogy az apácák tíz alkalommal megvizitálhassák Szent Margit sírját. 1499. március 10.: „Insuper eisdem monialibus omnibus concedatur, ut decies in anno possunt visitare sepulchrum sante Margarite...” (Azzal a kikötéssel, hogy ilyenkor az egyház ajtaját zárják be és oda egyetlen világi ember se mehessen be addig, amíg az apácák a kolostorba vezető ajtón el nem távoztak a templomból.) Közölve: HARSÁNYI András: *A domonkos rend Magyarországon a reformáció előtt*. Budapest, Nagy Károly Grafikai Műintézetének nyomása, 1938. 105., 88. jegyzet.

⁷⁹ HAADER Lea: A Nyulak szigeti scriptórium, mint műhely. *Magyar Nyelvőr*, 128. 2004. 196–205.

a színezésével is foglalkozni, jóllehet általában ez nem vehető figyelembe a hitelesség megítélésekor, hiszen a festés a metszetet teljesen elfedi, ezáltal megismerését nehezíti, esztétikai határait korlátozza. A színezés általában független volt a készülési körülményektől, s nem is feltétlenül ugyanott készült, ahol a metszet. Jelenleg azonban erről a folyamatról semmi biztosat nem tudunk.

Mi tette szükségessé a fametszet megjelentetését?

Kibocsátása több tényezővel is magyarázható. Megrendelése egyrészt a 15. század második felében zajló dominikánus obszerváns reformtörekvésekkel állhat összefüggésben, másrészt konkrét eseményekhez köthető. Hunyadi I. Mátyásnak a kutatástörténeti áttekintésben felsorolt szentszéki kérelmét a szakemberek pontos keltezés hiányában, konszenzus alapján 1462–1464 közé helyezik. A király a korábbi sikertelen próbálkozások után ugyanis újból kérvényezte a bíborosi kollégiumtól Margit szentté avatását, mely egyébiránt teljes egészében párhuzamba állítható a magyarországi Anjouk dinasztikus eredetű korábbi próbálkozásaival.⁸⁰

„Írtunk már szentséges urunknak a boldog szűz, Margit testének felmagasztalása, azaz szentté avatása ügyében. Elődünk, Béla király lánya volt, a prédikátor-rendnek tett fogadalmat Szűz Mária kolostorában, mely Buda nevű városunk mellett, a Duna szigetén van. Az említett szent szűz voltáról és csodatetteiről számos súlyos bizonyítékkal rendelkezünk.

Sürgetve kérjük tisztelendő atyaságokat, hogy támogatásukkal és helyeslésükkel a lehető leginkább segítsék ezt az igen üdvös, kegyes és tiszta ügyet. Nekünk és sokunknak, legfőképpen pedig Istennek tesznek így kedvére.”⁸¹

E kérvény dátumának pontosításához talán közelebb vihetnek a kortárs egyháztörténeti események. Ezek közül leginkább Sienai Katalin (1347–1380) kanonizációja tarthat számot figyelmünkre, akit 1461. június 29-én vettek föl a szentek közé. Nincs kizárva, sőt nagyon is elképzelhető, hogy éppen az ő sikeres eljárásán fölbuzdulva nyújtotta be a király ismételt kérelmet talán már a következő évben, vagy törvényes megkoronázása után, 1464-ben.

A kérelem mögött azonban más okok is meghúzódtak, melyek a kolostor kiváltságait alapjaiban érintették, s melyek nem voltak teljesen függetlenek az udvar személyes vonatkozású törekvéseitől sem. A közvetlen előzményekhez tartozik, hogy 1459-ben Mátyás király és édesanyja, Szilágyi Erzsébet (1410–1484 körül) azt a páratlan kiváltságot kérte II. Piusz pápától (1458–1464), hogy a kolostor és annak Anna (1458–1488) nevű priorisszája közvetlenül a Szent-szék fennhatósága alá tartozhasson.⁸² Miután kérésüknek nem lett semmilyen fogantata, amin nem is csodálkozhatunk, egy évvel később, alighanem a király ismételt sürgetésére, az egyházfő megbízta az esztergomi érseket, továbbá a váci és veszprémi püspököt, hogy korábbi rendelkezéseit maradéktalanul hajtsák végre,⁸³ ám nyomatékos felszólításának ez esetben sem lett túl sok eredménye a domonkosok heves ellenállása miatt. 1465-ben Mátyás és Szilágyi Erzsébet újabb beadványaira reagálva az új pápa, II. Pál (1464–1471) megerősítette az elődje által ado-

⁸⁰ SZOVÁK Kornél: A király és az egyház. Mátyás személyes vallásosság. In: *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490*. Kiállítási katalógus. Szerk. FARBÁKY Péter–SPEKNER Enikő–SZENDE Katalin–VÉGH András. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum. 2008. 394; KERNY Terézia: Szent László és a magyar szentek tisztelete. In: uo. 397–400.

⁸¹ Matthiae Corvinae Regis Hungariae, ad Papam Pium II. et Cardinalium Collegium, pro Canonisatione Beatae Margaritae Virg. Kiadása: *Mátyás király levelei. Külügyi osztály*. Első kötet. 1458–1479. A M. T. Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából közzéteszi FRANKÓI Vilmos r. tag. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1893. 57. Magyar fordítása: *Mátyás király levelei* 1986. i. m. 36. A kérvény teljességre törekvő irodalma 2000-ig közölve: É. G. (ÉRSZEGI Géza): Mátyás király levele (II. Pius) pápához Margit, IV. Béla király lánya szentté avatásáért (1462–1464). In: *A magyar kereszténység ezer éve* 2000. i. m. 286. Kat. 2. 25. (Egykorú másolat. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, DL 50404 n. 28 f. 21 r–v 15, 5x22 cm.)

⁸² 1459. II. 18. In: MEV 1902. III. 155–157. Nr. 261.

⁸³ 1460. II. 21. In: MEV 1902. III. 159–160. Nr. 266.

mányozott privilégiumokat.⁸⁴ Több éves huzavona után sikerült csupán elérni, hogy Marcus Antonio Barbo kardinális legátus 1472. június 5-én kelt bullájában végre engedélyezte Szilágyi Erzsébetnek, hogy Bak Mihály özvegyével, Dorottyával és szolgálólányaikkal egyszerű és tisztességes ruhában bármikor meglátogathassák az óbudai prépostsági templomot, valamint a szigeti apácákat, és beszélgethetnek velük anélkül, hogy ki kellene kérniük a priorissza vagy más felsőbbség véleményét.⁸⁵ A szentté avatási kérelem tehát tökéletesen beleilleszkedett Mátyásnak a kolostorral kapcsolatos hosszú távú terveibe is, aki azt szemmel láthatóan családi, kegyúri templomává szerette volna tenni, amelynek fényét a két évszázad óta húzódó szentté avatás sikerre vitele tovább növelte volna.⁸⁶

A perújrafelvételnek azonban számtalan szigorúan előírt kritériuma volt, többek között újabb csodák bizonyítása szükségeltetett hozzá. Bár Péterfi Bence kutatásainak eredményeként az Orsini család római levéltárában (Archivio Storici Capitolino) előkerültek ide vonatkozó vallomások,⁸⁷ ezek – úgy tűnik – azzal a néhány csodával együtt, melyek akkortájt terjedtek, többek között arról, miszerint Szűz Mária kinyilatkoztatta volna Margitnak a Szeplőtelen Fogantatás misztériumát, nyilván nem voltak elégségesek a szentté avatási procedúra újraindításához.

Mátyás törekvései, illetve a kolostor előjárója által a Szentszékhez benyújtott kérelmek betekintést engednek az ezekben az években a dominikánus renden belül Európa-szerre meginduló obszerváns reformfolyamatokba is, melyek, ha nem is közvetlenül, de közvetetten mindenképpen befolyással bírhattak a metszet kibocsátására. A reformot irányító atyák szemében, rend csalásra adtak lehetőséget, fölöttébb kétségessé váltak a misztikus tanok, amelyek a renden belül sokat vitatott dogmatikai kérdéssé emelkedtek. A domonkosok elutasították az elragadtatást, beleértve a stigmatizációt, illetve az ilyen jellegű ábrázolásokat.⁸⁸ 1472-ben IV. Sixtus pápa (1471–1484) *Spectat ad Romani Pontificis providentium* bullájában betiltotta a stigmatizált Sienai Szent Katalin ábrázolását.⁸⁹ Ezek a reformok érintették a Szűz Mária-szigeti kolostort is, ahol igen súlyos problémák terheltek a szerzetesi fogadalmat éppen ebben az időben. A regula szigorú előírásait számtalanszor megsértették, a fegyelem katasztrofálisan meglazult, noha az apácák számos figyelmeztetésben részesültek. Az energikus, mindent megmozgató Anna priorissza elérte, hogy a domonkos atyákat kivonják az apácák felügyelete alól, s a sororok önállóan választhassanak házfőnököt.⁹⁰ A helyzet annyira elmérgesedett, hogy 1468-ban a Domonkos-rendi káptalan felhatalmazta a magyar provinciát, hogy ha a szigeten élő dominikána apácák nem térnek vissza a regulához, zárják ki őket a rendből.⁹¹

⁸⁴ 1465. VII. 2. MEV 1902. III. 181. Nr. 294.

⁸⁵ MEV 1899. II. 220. Nr. 251.

⁸⁶ HARSÁNYI 1938. i. m. 105–107

⁸⁷ PÉTERFI Bence: Újabb adalékok Árpád-házi Margit középkori csodáinak sorsához. In: *Micae mediaevales. Tanulmányok a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk. KADÁR Zsófia–MIKÓ Gábor–PÉTERFI Bence–VADAS András. Budapest, ELTE BTK Történettudományok Doktori Iskola, 2011. 83–104.

⁸⁸ HARSÁNYI 1938. i. m. 276–278 (Forrásokkal és korábbi irodalommal.) Újabbban: LÁZS Sándor: A Nyulak szigeti domonkos apácák olvasmányainak korszerűsége. In: *Magyar nyelvemlékek 2009*. i. m. 130.

⁸⁹ CAROLYN MUESSIG: The Stigmat Debate in Theology and Art in the Late Middle Ages. In: *The Authority of the Word. Reflecting on Image and Text in Northern Europe, 1400–1700*. Eds. Celeste BRUSATI–Karl A. E. ENENKEL–Walter MELION. Leiden, Brill, 2011. (European History and Culture.) 481–504.

⁹⁰ Az atyák jogaikat 1489-ben nyerték vissza. Ide vonatkozóan lásd ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs: *Domonkos apácák a középkori Magyarországon*. Kézirat.

⁹¹ A hazai reform 1474-ben indult el Episcopi János prior provinciális első megválasztása alatt. Ebben az évben, Szent Remig napján Váci Pál szerzetes magyar nyelvre lefordította a domonkos regulát, amely a *Birk-kódex*nek nevezett, négy levélből álló töredékben maradt fenn (OSZK Kézirattára, MNY 71). 1489-ben Anna priorissza Pécsre távozott. 1489–1490 között

A grafika kibocsátására Margit halálának kétszázadik évfordulója is kiváló alkalmat teremthetett 1470-ben, jóllehet az alighanem látványos külsőségek között megünnepelt bicentenáriumról, látogatók özönéről, fényes processziókról, fölajánlott fogadalmi ajándékokról egyelőre semmit sem tudunk. Ennek ellenére szinte biztosra vehető, hogy a sírhoz érkező zarándokok, a hatalmas tömeg számára nagy mennyiségben készülhettek ajándéktárgyak, bűcsús emlékek, többek között szentképek a kolostorban, jóllehet a lap mérete ennek ellentmondani látszik.

Végül a negyedik ok egy konkrét megrendelés lehetett. A londoni British Múzeumban őriznek egy – szintén a Weigel-gyűjteményből származó⁹² – pontosan datálható, nyomtatott dominikánus családfát a rend tiszteletreméltó, boldog és szentté avatott tagjairól, akik a Szent Domonkos fekvő alakjából kinövő fa ágai között sorakoznak öt sorban elhelyezkedve. Legalul a dicsfényel is jelzett kanonizált szentek és boldogok, följebb a csupán sugarakkal övezett tiszteletreméltó rendtagok sorakoznak. Bár a grafikát Klaniczay Gábor többször is közölte az elmúlt két évtizedben, az ábrázolás, úgy tűnik, nem keltette fel sem az egyháztörténészek, sem a művészettörténészek figyelmét.⁹³ A családfát alul olvasható felirata szerint 1473-ban bocsátották ki a nyomdából. A fametszet legalsó sorának bal oldalán, bár nem volt még szentté avatva,⁹⁴ Sienai Szent Katalin előtt Árpád-házi Margit áll, Katalinnál némileg kisebb dicsfényel. Katalin keresztet és feliratszalogot tart. Kézfejlén nem látható stigma. Margitot liliommal, hóna alatt könyvvel és „Sta Margareta” feliratszalaggal ábrázolták, lába alatt a kettős kereszt, koronás címer kapott helyet (3. kép). Megjegyzendő, hogy Margitot leszámítva egyetlen szerzetesnél sem szerepel származására utaló országcímer. Bár ismerünk néhány korábbi képet a rendben kiemelten tisztelt dominikánus szerzetesek képmásaival, ez a fametszet lényegesen eltér azoktól. Egy olyan, a korábbi hagyományokkal gyökeresen szakító genealógiáról van szó, melynek kibocsátását éppen az obszerváns reformok tették szükségessé.⁹⁵ A korszerű és hiteles genealógia elkészítéséhez néhány soros, pontos életrajzra és egyértelmű ábrázolásokra volt szükség, melyeket a rend római előljárói levélben kérhettek meg az érintett provinciáktól és rendházaktól, ahhoz hasonló módon, ahogyan a 17. században a jezsuita Jean Bolland (1596–1665) tette hatalmas vállalkozásához, az *Acta Sanctorum* sorozathoz. Legfontosabb írott forrásunk ide vonatkozóan az 1470–1500 közötti három évtizedet tárgyaló *Historiam provinciae domicones Hungariae tangencia* [...] lehetne, ám abban csupán 1474-től tudjuk nyomon követni a hazai rendi eseményeket.⁹⁶ Írott források hiányában csupán az összehasonlító művészettörténeti módszer segítségével adható válasz arra a kérdésre, hogy honnan származhat Margit ikonográfiája. Nem kell különösebb éleslátás ahhoz, hogy észrevegyük: az esztergomi és a londoni fametszet Szent Margit-ábrázolása feltűnő egyezéseket mutat. A feliratszalog kivételével az attribútumok ugyanazok, de a londoni genealógián néhány különbség is észrevehető. A liliom háromágú és háromvirágú. Az egyik még bimbós, a másik nyílófél-

a Domonkos-rendi Pietro Ransano a *Magyarok történetének rövid foglalatába* (Epithoma rerum Hungarorum) részletesen beépítette Szent Margit életrajzát (XVI. index). 1499. március 10-én a magister generalis pedig engedélyezte, hogy a szigeti kolostor Szűz Mária-főoltárképét és tíz alkalommal felkereshetik Margit sírját.

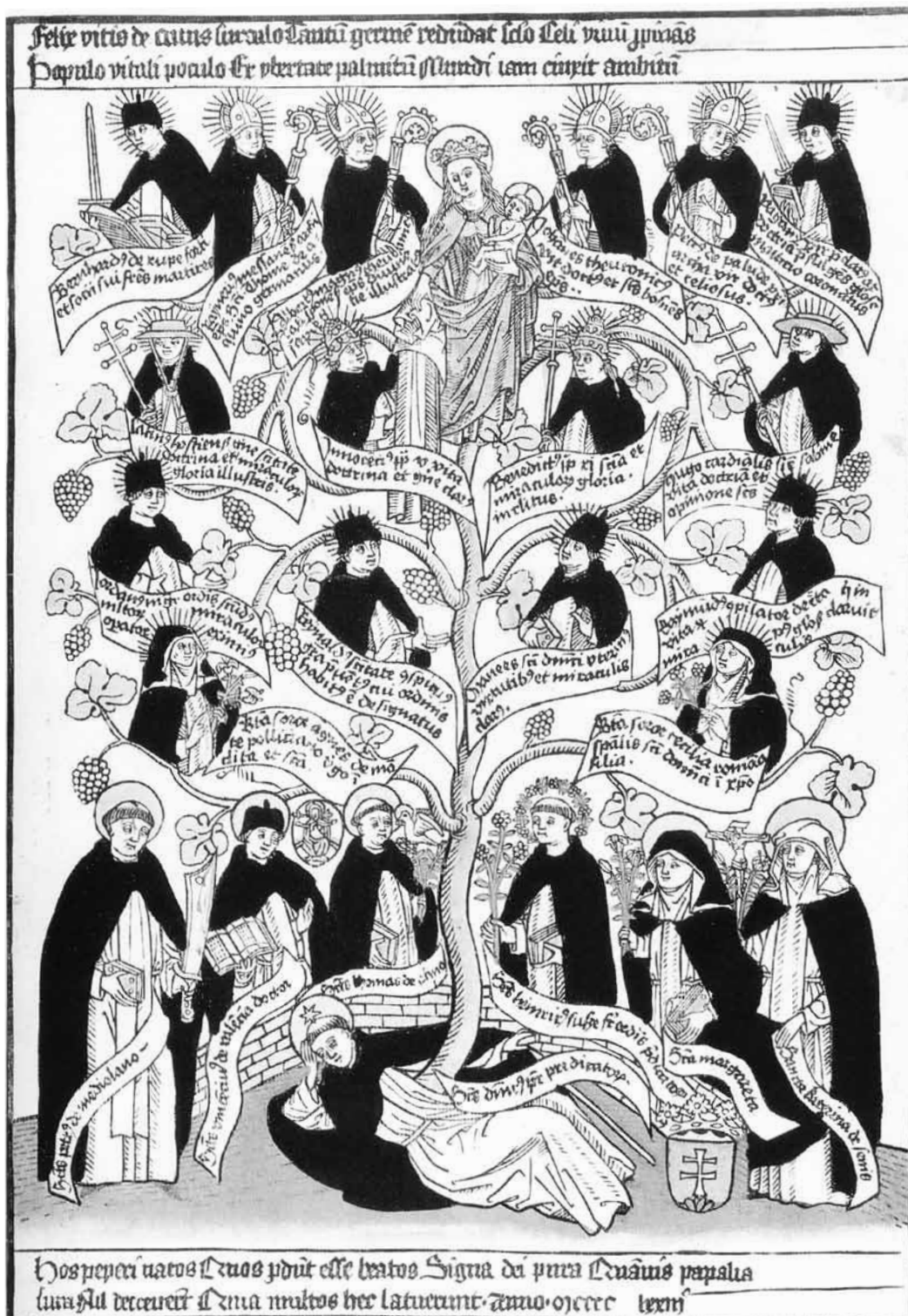
⁹² WEIGEL–ZESTERMANN 1866. I. i. m. 278–280. Nr. 181.

⁹³ KLANICZAY Gábor: Képek és legendák Árpád-házi Szent Margit stigmatizációjáról. In: *Magyar szentek tisztelete és ereklyéi*. 2000. i. m. 41., 7. kép. Legújabban érintve: WEHL 2014. i. m. 114., 15. jegyzet.

⁹⁴ A középkorban, még ha sikertelen volt is a kanonizációs eljárás, a jelöltet lehetett boldogként tisztelni. A beatifikációs eljárás egy évszázadokkal későbbi közbülső folyamat volt.

⁹⁵ KLANICZAY 2000. i. m. 47–48.

⁹⁶ IVÁNYI Béla: A Szent Domonkos rend római központi levéltára. Részletek a magyar dominikánus provincia múltjából. *Levéltári Közlemények*, 7. 1929. 1–30.

3. kép. A Domonkos-rend genealógiai fája.

Reprodukció. In: KLANICZAY 2000. i. m. 41. 7. kép nyomán

ben látható, a harmadik már teljesen kinyílt. A címer hármaskör alakult, a kereszt alsó szárvégének csapja pedig alig látható. Mindezek a látszólag lényegtelennek tűnő, apró változtatások azt jelzik, hogy készítője nem volt tisztában a mintaképén látható motívumok eredeti jelentésével. A mintakép ez esetben pedig nem volt más, mint az esztergomi Keresztény Múzeumban őrzött fametszet, amit éppen a címer ábrázolása bizonyít és egyértelműsít. Mivel a külföldi metszőnek fogalma sem volt annak eredeti heraldikai jelentéséről, nem törekedett precíz átmásolására. A gloriólát kisebbre vette, ezzel jelezvén, hogy Margitot még nem avatták szentté, az egyetlen virágú liliumot pedig egész csokorra dúsította. Mindezen módosítások azonban eltörpülnek amellest, amit a metsző Margit kezével művelt. A genealógián, ellentétben az esztergomi fametszettel, Margit kézfeje világosan látszik. Az eltérő tartásnak nyomós oka lehetett, a rend előjáróinak határozott kérésére történhetett a változtatás, mégpedig azért, mert roppant jelentőséggel bírhatott számukra. Ezzel a kis módosítással ugyanis mindenki számára egyértelművé vált – már akinek persze volt szeme és teológiai képzettsége is hozzá –, hogy Margit nem volt stigmatizált. A domonkos családja tehát kétséget kizáróan propagandacéllal készült a Domonkos-rend aktuális doktrínájának népszerűsítése érdekében az európai provinciák és rendházak számára. Hogy céljukat elérték és szándékuk tökéletesen bevált, azt az utóbbi a legkülönbözőbb műfajokban megjelenő újabb és újabb genealógiák bizonyítják, mint például a berni Französische Kirche nagyméretű freskója, amelyet Sackelmeister Anton Archer és felesége, Margaretha Fränkli az úgynevezett Szekfűs Mestertől rendelt meg; illetve az ennek nyomán készült, a Neuchateli-tó partján álló Estavayer de Lac városka dominikánus templomának gyengébb minőségű falképe.⁹⁷ Árpád-házi Margit valamennyin megjelenik, de a sorozatos átvétel mechanizmusából fakadóan egyre jobban elváltoztatva, ami leginkább a magyar címer kettős keresztjének fokozatos torzulásán követhető nyomon (4a., 4b. kép).

Összegzés

A grafikát véleményem szerint a Szűz Mária-szigeti kolostor előjárója, Anna priorissza (kimutatható: 1458–1488) rendelhette meg. Mintarajzát minden bizonnyal a kolostor falai között készítette valamelyik, név szerint még ismeretlen, jó kézügyességű soror, és az sem zárható ki teljesen, hogy dúcát is a zárdában faragták, majd nyomtatták. Szigeti eredetére a metszeten felbukkanó, konkretizálható attribútumok, vagyis a zárdában féltve őrzött Margit-ereklyék (*psalterium*, habitus, épített környezet), továbbá egyéb, a levéltárunkban őrzött, a mindennapi életben, a különféle peres ügyekben gyakorta használt hitelesítő, jogerősítő, közjogi dokumentumok utalnak. Ez utóbbiak felhasználását a történeti hűséggel ábrázolt kettős kereszt címer jelzi, mely típust kizárólag Margit szülei használták uralkodói pecsétjeiken, pénzeiken, mégpedig lányuk születésének évétől kezdődően. Készítését legalább négy tényező motiválhatta, melyek közül az 1470-es bicentenáriumi évforduló, illetve az alighanem a Domonkos-rend központi generális káptalana által elrendelt egységes és aktualizált dominikánus genealógia megjelentetése lehetett a kulcsfontosságú mozzanat. Mindezeket az adatokat figyelembe véve a metszet 1470–1473 között készülhetett.

Az obszerváns reformok szellemében megújított Margit-ikonográfia legelső emléke lehetett a szentkép, s ebből a szempontból teljesen lényegtelen, hogy milyen magyarországi ábrázolások voltak már előtte. Alkotójának célja Margit valódi és kétségbevonhatatlanul hozzá

⁹⁷ YBL Ervin: Árpád-házi Szent Margit arcképe az egykori berni dominikánus templomban. *Budapest*, III. 1947. 11. 400–401; WEHLI 2014. i. m. 114., 15. jegyzet.

4.a kép. A berni volt dominikánus kolostor falképe a Domonkos-rend genealógiai fájával.
Reprodukció Ybl Ervin 97. jegyzetben idézett közleménye nyomán

köthető, azaz hiteles attribútumainak bemutatása volt. Mellőzött, kikapcsolt minden misztikus elemet, illetve olyan motívumot, melyek erre utalhattak volna (kézben tartott feszület, stigma, vezeklésszerek). Ebben egyértelműen megnyilvánult az a szándék is, hogy világosan megkülönböztessék az 1461-ben kanonizált Sienai Katalintól, illetve a hozzá tapadó, s éppen az 1470-es években kulmináló stigmás botrányoktól. Ismeretlen alkotója mindenképp a történelmi hitelességet tartotta szem előtt, éppen azért, hogy ne lehessen teológiailag megkérdőjelezni. Grafikája egyszerre volt historizáló és modern – ez akkor határozottan korszerűnek számított. A metszet viszonylag nagy mérete utalhat könyvben való alkalmazására, de mintakép szerepére is, így a továbbiakban kiválóan lehetett másolni. A metszet sokak által felrótt „darabosságát”, egyszerűségét, mondhatni primitívségét éppen a közérthetőség, illetve az újabb, másodlagos felhasználhatóság szándéka magyarázza. Minden Margitra vonatkozó adat pontosan leolvasható

4b. kép. A berni volt dominikánus kolostor falképe a Domonkos-rend genealógiái fájával.
Reprodukció. Részlet Árpád-házi Szent Margit alakjával

róla. Mikor született, mit olvasott, milyen volt a jelleme, hol lakott, mint egy manapság kiadott személyi igazolványban vagy erkölcsi bizonyítványban.

Olcsó előállíthatóságának köszönhetően kibocsátását követően azonnal elterjedhetett. Önálló szentképként a magándevóciót szolgálta. A szigeti apácák celláik falára függesztve ájtatoskodhattak előtte, a kolostorukat egyre nagyobb számban felkereső zarándokok pedig búcsús emlékként vihették haza olcsóbb és drágább kivitelben, azaz festetlenül, vagy színezve, mint ezt a grafika egyetlen megmaradt példánya is mutatja. Alighanem csupán kifesthették a lapokat, a drága aranyozás csak különleges alkalmakra és az azt megfizetni tudó, előkelő megrendelők számára készülhetett. Árusításuk a zárdának némi jövedelmi forrást is biztosíthatott. Idővel más műfajokban is megjelenhetett, például üvegablakokon. Kódexbe vagy nyomtatott könyvbe is beragaszthatták címlapelőzékként, mert elsődleges célja Margit tiszteletének terjesztése volt. Hogy idehaza is nagy példányszámban reprodukálhatták, azt egy, mára talán végképp elenyészett, 17. századi, Magyarország címerével ellátott pozsonyi olajfestmény sejteti, melynek jelentősége éppen abban áll, hogy összekötő kapocs volt Árpád-házi Margit gyökeresen megújított barokk ikonográfiájához.

A metszet a 19. század végétől kezdve, nagyrészt Némethy Lajos erőfeszítéseinek köszönhetően, újabb diadalútra indult, de e folyamat feltárását egy következő tanulmányban szeretném bemutatni.

Terézia Kerny

The Image of Saint Margaret on a 15th-century Woodcut

There are no known direct or indirect prototypes of this unique woodcut of the Christian Museum of Esztergom. In all likelihood, it was commissioned by the prioress Anna, provost of the Dominican monastery of the Virgin Mary (Margaret) Island, who was known to have held that position between 1458 and 1488. Its design was probably authored by one of the anonymous skilled nuns of the cloister, and the printing block itself was probably carved and the printing done in the monastery. Its origin on the island is indicated by the various attributes on the woodcut that refer to the highly valued Margaret relics guarded at the cloister, as well as authenticating, operative legal documents kept at their archives and used in everyday matters and in various litigious disputes. The use of the latter is indicated by the historically accurate depiction of the coat of arms with the double cross, a type that was used exclusively by Margaret's parents in their royal seals and coins as of the year in which their daughter was born. The commissioning of the woodcut may have been motivated by at least four factors, of which the cardinal reason must have been the bicentenary anniversary in 1470 and the publication of the uniform and updated Dominican genealogy ordered by the central general chapter of the Dominican Order. With these facts in mind, one can reasonably conclude that the woodcut must have been executed between 1470–1473.

The devotional picture must have been the first example of the Margaret iconography, which was revived in the spirit of Observant reforms. The relatively large format of the woodcut suggests that it might have been used in a book, but it could also have served as a prototype that could then easily have been copied. Thanks to the fact that it could be produced relatively inexpensively, it immediately spread. As an independent sacred image, it served as an accoutrement in private worship.